

અપરાધને અલવિદા....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની - અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભય જીવો સમક્ષ વાડુણો પ્રવાહ વહીવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રયારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના વિભાવદશાને સંપૂર્ણ નષ્ટ કરવા માટે છે. સંસારના સર્વ જીવો વિભાવમાં જીવી રહ્યા છે. વિભાવ છે ત્યાં જ ભ્રમણ છે. સ્વભાવ છે ત્યાં સ્થિરતા છે. આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં ત્યાજ્ય જો કંઈ હોય તો તે વિભાવ છે. અંતરનો વિભાવ છૂટે, વૃત્તિઓ છૂટે તો બાચ્ય ત્યાગ સહજ છે.

વિભાવને સમજી, વિભાવના પરિણામનને સમજી, વિભાવના પરિણામને સમજી તેને દૂર કરવા માટે જ પૂર્વચાર્યોએ આવા પર્વોનું નિર્માણ કર્યું છે. હંમેશાં સંસારના વ્યવહારોમાં ભસ્ત રહેતો જીવ આવા પર્વોનાં નિભિતે પરમાંથી સ્વ તરફ વળી શકે, પોતે પોતાનું નિરીક્ષણ કરી શકે. પરમાં અશાંત રહેતો માનવ સ્વમાં શાંત થઈ શકે, માટે જ આ પર્વની મહત્ત્વા છે.

જૈન પરંપરાના પ્રત્યેક પર્વ સાથે તપ-ત્યાગ જોડાયેલા છે, શા માટે? સારોધે જીવનની પ્રવૃત્તિ ખાવા-પીવાના કારણો જ છે. તેની પાછળ જ બધું પાપ છે, સંઘર્ષ છે, સારોધે સંસાર આ પ્રવૃત્તિ પાછળ જ છે. ક્ષણાભર માટે માની લો કે માનવ-પશુ-પંખી કોઈનેય ખાવાનું જ ન હોત તો પ્રવૃત્તિ શું બચત? મોટા ભાગનાં કર્યો કુદ્ધા-તૃપ્ણાની તૃપ્ણિ માટે જ છે. માટે જો પર્વોનાં દિવસોમાં ખાવા-પીવાનું બંધ થાય તો તેની પાછળનો આરંભ-સમારંભ રોકાઈ જાય અને સમય પણ બચે. એ સમયમાં માનવ પોતા તરફ જોઈ શકે. આપણાં પર્વો મનોરંજન માટે નથી હોતાં પણ આત્મવિકાસ માટે હોય છે. તપ-ત્યાગ વિના આત્મશુદ્ધિ થતી નથી. તેથી જ આપણા મહાપુરુષોએ પર્વો સાથે તપ-ત્યાગની મહત્ત્વા પણ ગાઈ છે.

આજે પર્વાધિરાજ પર્યુષણાનો અંતિમ દિવસ. આ સાત દિવસમાં ઘણાં

ભાઈ-ભણેનોએ તપક્ષયો કરી છે. પણ હવે કંઈક ત્યાગ કરવાનો છે. એ શું? પ્રથમ તો આપણાં અંત :કરણાના ઊંડાણમાં જઈ પોતે-પોતાને નીરખીએ. વિચાર કરો! કે આ સાત દિવસથી કંઈક આરાધના તો તમે કરી રહ્યા છો. જ્ઞાનની આરાધના અન્ય પ્રકારે ન કરી હોય પણ અહીં આવીને પ્રવચન સાંભળો છો તે શ્રુતજ્ઞાન છે. માટે તે થઈ જ્ઞાનની આરાધના. વાણી સાંભળી તમારી શ્રદ્ધાને દૃઢ કરી. ચારિત્રની દાણથી કંઈક ક્રિયા-અનુષ્ઠાન, સામાયિક-પ્રતિકમણ વગેરે કર્યા અને યથાશક્તિ તપ પણ કર્યું આમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપની કંઈ ને કંઈ આરાધના તો તમે કરી. એ આરાધનાનું ફળ શું? સાત દિવસથી વાણી સુણવાડુપ જ્ઞાનની આરાધના કરો છો, તેનું ફળ શું?

પોતાના આત્મામાં ઊતરી, સ્વદોષોને જોવા, જોઈને તેને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો, દૂર થાય તો તે આરાધનાનું ફળ! બંધુઓ! પ્રથમ દિવસે જ મેં તમને કર્યું હતું કે સાત દિવસ સુધી સ્વ-નિરીક્ષણ કરી, આઠમે દિવસે દોષોને ધોવા તૈયાર થઈ જવાનું છે. સાત દિવસના અંતરનિરીક્ષણમાં અંતર શું કહે છે? અપરાધોને વિદાય આપવાની સ્વીકૃતિ આપી કે નહીં તમારા અંત :કરણો? બંધુઓ! આ જીવ ૧૮ પાપોથી ઘેરાયેલો છે. નિત્ય અનેક પાપો કર્યા કરે છે. બધાં જ પાપો સાથે, રાગદ્રેષાત્મક વૃત્તિઓ જોડાયેલી છે. આ રાગ-દ્રેષના ભાવો જ આપણામાં સમતા કે ક્ષમા પ્રગટ થવા દેતા નથી. રાગ-દ્રેષ મંદ થાય તો જ ક્ષમા જાગો. ક્ષમા એ જીવનો પોતાનો સ્વભાવ છે. પણ રાગાદિ ભાવોએ એ ગુણને આવર્યો છે. તેથી ક્ષમા આપણાં જીવનમાં પ્રેક્ટિકલ રૂપમાં આવતી નથી. ક્ષમા જગત ન થવાનું કારણ છે આપણું અહીં. અહીં જ્યાં સુધી ગળે નહીં ત્યાં સુધી કોધ જાય નહીં. કોધ હટે નહીં ત્યાં સુધી ક્ષમાગુણ આવિર્ભૂત થઈ શકે નહીં.

આવી છે આ સંકળ. પ્રથમ કરી અહીં. તેને જ જો તોડી નાખીએ તો કાર્ય સરળ થઈ જાય, પ્રભુ મહાવીરના જીવનની વાતો ઘણી કરી. તેઓએ કેવળજ્ઞાન થયાં પહેલાં છબ્બસ્થ અવસ્થામાં જ્યારે વિચારતા હતા ત્યારે જ આહને ગાળી નાખ્યો હતો. એટલે જ એમને કોઈ શત્રુ ન હતો. ભયકરમાં ભયંકર પીડા દેનાર વ્યક્તિ પણ તેમને પ્રિય લાગી છે. જે લોકોએ પ્રભુને પીડા આપી, તેને પ્રભુએ પ્રતિબોધ આય્યો. જેણો પ્રભુને આમરણાંતિક ઉપસર્ગ આય્યો, તેમને સમજાવી-બુઝાવી-મુક્તિની રાહે ચડાવી દીધાં. આ

છે તેમની ચરમ કોટિની કરુણા! પ્રભુ મહાવીરે તેમના સારાયે જીવનમાં કરુણા જ વહાવી છે. ક્યાંય તેઓ વિષમતા લાવ્યા નથી. બંધુઓ! પ્રભુ જેવી વીતરાગતા આપણા માટે દુષ્કર હોય પણ આ જીવનમાં ઉપશાંત કખાયી તો જરૂર બની શકીએ. જો આટલું થાય તો પણ કોઈ સાથે આપણો શત્રુતા ન રહે.

હું તમને પૂછું, તમારે મિત્ર કેટલાં? બે-પાંચ-સાત-દસ. બસ મર્યાદા હશે. તો શું બીજા બધા જ શત્રુ? ના, એમ પણ નહીં. બાકીની વ્યક્તિઓ પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ! હા, પાંચ-સાત-દુશ્મન પણ હોઈ શકે! પણ જૈન પરંપરાએ બહુ જ ભાવવાહી સૂત્ર આણ્યું છે. મિત્ર મેં સંબળ્યું સર્વ જીવો પ્રત્યે મારી મૈત્રી. જ્યારે આ સૂત્રો બોલો ત્યારે તેમાંથી પાંચ-સાત દુશ્મનોને કાઢી નાખો અને બાકીનાં સર્વ મારા મિત્રો, એમ નહીં જે તમારાથી પ્રતિકુળ વર્તે, તમને ન માને તે તમારો શત્રુ, ને જે તમારાથી અનુકુળ હોય, તમને માનતો હોય તે તમારો મિત્ર. આમાં કઈ મોટી વાત? આ તો પશુઓમાં પણ હોય! તું માનવ થયો તો તારી વિશેષતા શું? તારી સામે સંઘર્ષ કરે, તારાથી જેને વૈમનસ્ય હોય તેને પણ હદ્યથી ચાહી શકે તો જ તું સાચો જૈન! જૈન પરંપરા આવી મૈત્રી શીખવે છે.

પ્રભુ મહાવીરના સાધનાકાળમાં ઘટિત થયેલ એક પ્રસંગ આપણાને મૈત્રી શું હોઈ શકે કે બતાવે છે! ભગવંત ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણ કરતા-કરતાં અસ્થિગ્રામ પધારે છે. ગામ તદ્દન ઉજ્જાડ થઈ ગયું છે. ગામની સુંદરતા નાણ થઈ ગઈ છે. જ્યાં ત્યાં હાડકાંનાં ઠગાલાં યત્ર-તત્ર પડ્યા છે. આખુંયે વાતાવરણ ભયાનક દુર્ગંધથી બાપ્ત થઈ ગયું છે. એ નગરની બહાર એક યક્ષાયતન છે. જેમાં શૂલપાણી નામના યક્ષની મૂર્તિની સ્થાપના ગ્રામવાસીઓએ જ કરી છે. એકાંત-નિર્જન સ્થાન જોઈ એ મંદિરના એક ખૂણામાં સ્થિર થઈ ગયા.

શૂલપાણી યક્ષે જોયું કે કોઈ દિગભર વેષધારી માનવ મારા મંદિરમાં આવ્યો છે. કેમ આવ્યો? આ મારું સ્થાન! તેમાં કોઈ આવી જ કેમ શકે? અહું ને ભમ બને જાગ્યાં અંતરમાં! પ્રભુને પરેશાન કરવાનો વિચાર કર્યો અને ભયંકર બિહામણા રાક્ષસના રૂપમાં આવી જોરથી ચિત્કાર કરે છે. કાન ફાડી નાખે એવું અહૃહાસ્ય કરી પ્રભુને ડરાવવા માગે છે. એની ગર્જનાથી મંદિરની દીવાલો ધૂજ ઉઠી. દૂર દૂર સુધી અવાજના પડવા પડ્યા. જેના

કાને આ ધોર ભયંકર શાબ્દો અથડાયા તે ધૂજ ઊઠ્યો પણ મહાવીર વિચલિત ન થયા. તો શૂલપાણિએ ભયંકર સિંહનું રૂપ બનાવી ત્રાડ નાંબી. હુંકાર કર્યા. પણ મહાવીરના કાન સુધી પહોંચતો નથી. પ્રભુનું એક રૂવાંદું પણ હલતું નથી. ભયની તો વાત જ ક્યાં કરવી?

શૂલપાણિ પોતાની સર્વ શક્તિથી પ્રભુને ધ્યાનભંગ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે, પણ સામે પ્રતિક્રિયા કંઈ થઈ નહીં તેથી વધારે ગુસ્સે થયો. જ્યારે કોઈ પણ વ્યક્તિને અન્ય વ્યક્તિ ઉપર વેરની ભાવના જાગે છે, વેરનો બદલો લેવા પ્રયાસ કરે ત્યારે એ ઈચ્છે કે સામી વ્યક્તિને ગુસ્સે કરું. પીડિત કરું. ત્રાસ આપું. પણ જો સામી વ્યક્તિ શાંત-સ્થિર રહે તો પેલાને વધુ ગુસ્સો આવે. એની ઈચ્છાની તૃપ્તિ ન થાય તેથી તેનું વેર વધુ ફુંફડો મારે. અને તેણો વિકરાળ વિષધરનું રૂપ ધારણ કરી જોર-જોરથી કુતકાર કરવા માંડ્યા. આસપાસની હવા જાડો વિષમય થઈ ગઈ, તેના કુતકારના પડવા ચારે બાજુ પડવા માંડ્યા. પણ મહાવીર અચલ, અડોલ-નિષ્ઠકંપ!

અત્યાર સુધી મહાવીરના શરીરને એણો સ્પર્શ નો'તો કર્યો. હવે એકસાથે અનેક વીંછીના રૂપ બનાવી પ્રભુનાં એક-એક રોમમાં ડંબ દીધા. આખા શરીરમાં પીડા થઈ રહી છે. વીંછીનો એક ડંબ પણ ભલભલા યોદ્ધાને ખળભળાવી મૂકે. પણ પ્રભુને એની પણ અસર નથી. અરે! હાથીનું રૂપ લઈ પ્રભુને સુંદરમાં પકડી જમીન પર પટકે છે. ઉપર પોતાના બને પગે ઊભો રહી જાય છે. ઇતાં મહાવીર મેરુ જેવા જ નિશ્ચલ-ગંભીર. તેમની ધ્યાનસમાધિ તૂટતી નથી! બંધુઓ! વિચાર કરજો. પ્રભુની આત્મ-મસ્તી કેવી હશે! સ્વ-સ્વરૂપની રમણતામાં કેવા લીન હશે?

શૂલપાણિ કોધથી વ્યાકુળ થઈ ઊઠ્યો છે. વેરની તૃપ્તિ થતી નથી. અંતર વેરની આગથી ભડભડ બળી રહ્યું છે. તેને થાય છે કે આ તે માનવ છે કે કોઈ દેવ? કોણ છે? આટાટલું કર્યા પછી જરા પણ ચંચળ થતો નથી! શું કરું હું? કઈ રીતે મારા મનને તૃપ્ત કરું? વિદ્ધવળતા વધી પડી!

ત્યાં તો મધુર ઘંટડી જેવો સ્નોહાળ સૂર સંભળાયો: ‘શૂલપાણિ? શાંત થા! શા માટે વેરની આગમાં બળે છે? તારે જે કંઈ કરવું હોય તે કર મારા ઉપર! પણ તું ભૂલી ગયો, હું તો તારો મિત્ર છું. પરમ સખા છું. તારા પર મને અસીમ પ્રેમ છે શૂલપાણિ!’

મહાવીરના મુખથી આવી પ્રેમાળ વાણી સાંભળી શૂલપાણિનો જુસ્સો

ઓસરવા માંડગો. એ વિચારે છે, આ માનવ શું બોલે છે? હું એને આટલી પીડા આપું છું અને બદલામાં એ મને પ્રેમ આપે? એ કહે છે:

‘માનવ! હું તને આટલું દુઃખ આપું છું અને તું કહે છે, હું તારો મિત્ર છું એ કેવી રીતે?’

‘હા, ભાઈ! તું માત્ર મારો મિત્ર જ નહીં, આજ્ઞા જગતનો મિત્ર છો.’

આ વળી વધુ વિચિત્ર! આજ સુધી મને કોઈએ મિત્રરૂપે સ્વીકાર્યો નથી. આટલા પ્રેમથી કોઈએ મારી સાથે વાત કરી નથી. આ કોણ છે? શૂલપાણિ નરમ થઈ ગયો.

પ્રભુએ જોયું કે યક્ષનું હદ્ય પીગળવા માંડયું છે. તેના અંદરનું વેર શાંત થવા માંડયું છે એટલે પ્રભુએ મોકો જોઈ તેના હદ્યને વધુ શાંત તથા નિર્ભજ કરવા કહ્યું:

‘શૂલપાણિ, વિચાર તો ખરો! ગયા ભવમાં તું કોણ હતો? તે કેટલી સેવા કરી સહુની, અને તારા મૃત્યુના કારણરૂપ તું અન્યને માને છે પણ ખરેખર તારા મોતનું કારણ તું જ હતો. અન્ય કોઈ નહીં! કોઈ કોઈને મારી શકે નહીં, જીવાડી શકે નહીં! જરા વિચાર શૂલપાણિ, જરા વિચાર!’

શૂલપાણિ વંતર દેવ હતો. અવવિજ્ઞાનથી એ જાડાતો હતો કે પૂર્વભવે એક સાર્થવાહને ત્યા હષ્ટ-પુષ્ટ બળદ હતો. સાર્થવાહને એ ઘડું પ્રિય હતો. એક વાર આ સાર્થવાહ પોતાના સાર્થને લઈ વાપાર અર્થે નીકળ્યો છે. સાથે માલ ભરેલાં અનેક ગાડાઓ છે. આ ગામ પાસે એક વિશાળ નદી હતી. પણ કોઈ કારણો તેમાં ખૂબ કીચડ ભરાઈ ગયો હતો. એ સાર્થવાહને ખરબર ન રહી અને બધાં જ ગાડાં નદીમાં ઉત્તર્યો. ગાડાં કીચડમાં ફસાઈ ગયા, નીકળે જ નહીં. આ બળદ બહુ જ શક્તિશાળી હતો. તેને સહુથી આગળ જોડ્યો. અને તેણે ખૂબ જ મહેનત-કરી, એક-એક ગાડાને કીચડમાંથી બહાર કાઢ્યાં. પણ આટલી શક્તિ વાપરવી પડી તેથી તેના શરીરને ખૂબ ધક્કો પહોંચ્યો. નદીના સામે કિનારે બળદ બેસી પડ્યો. તે ઊભો થઈ શક્યો જ નહીં. તેના માલિકને બહુ જ પ્રિય એવો એ બળદ-આ રીતે ભાંગી પડ્યો તે માલિકથી સહન ન થયું.

સાર્થવાહ બે-ચાર દિવસ રહી બળદનો ઔષ્ઠોપચાર કરાવ્યો પણ તેમ બળદ સારો થાય એવું લાગ્યું નહીં. આજો સાર્થ અટકીને બેઠો છે. એ

પણ ચાલે તેમ નથી. તેથી સાર્થવાહે આ ગામના મુખીને બોલાવી બધી વાત કરી. ઘણું ધન આપ્યું અને બળદની સારી રીતે સારવાર કરવા કહ્યું. સારો થયે પોતે આવીને લઈ જશે એમ પણ કહ્યું. મુખીએ સ્વીકૃતિ આપી. તેથી સાર્થવાહ બળદને ત્યા જ છોડી આગળ વધ્યો.

અહીં ગામમુખીએ બે-ચાર દિવસ તો બળદનો ઘ્યાલ કર્યો. પણ પછી ધનનો લોભ લાગ્યો. તેથી બળદને તેણે રજતો મૂકી દીધો. દવા તો નહીં પણ ખાવા-પીવાનું પણ બંધ કરી દીધું. બળદને પીડા વધતી ચાલી, એક તો બીમાર શરીરની પીડા, બીજી ભૂખની પીડા. વાકુળતા વધી. સંજી જીવ છે. સમજે છે. તેથી મુખી પર તેને વેરની ભાવના આવવા માંડી. કેટલાક દિવસે બળદ તડપી-તડપીને વગર દવાએ, વગર અમ-પાણીએ તરફડી-તરફડીને મર્યો.

મરીને હલકી જાતનો વંતર દેવ થયો. એને આ યોનિમાં કેમ આવવું પડ્યું એ અવવિજ્ઞાન દ્વારા તો જાણ થઈ કે શું બન્યું છે! મુખી પર ભયંકર કોથ આવ્યો. મુખીનો ખૂબ બહોળો પરિવાર હતો તે બધાને પોતાની શક્તિ વડે મારી નાંખ્યા. મારીને તેનાં શબ્દ એવી જગ્યાએ નાખી દીધાં કે કોઈ તેનો અજ્ઞિસંસ્કાર ન કરી શકે. શબ્દ સડે, ગીધડાં-બાજ-કૂતરા વગેરે એ મરેલા શરીરના માંસને ખાઈ જાય અને હાડકાં પડ્યાં રહે. જાણો એક ટગલો થઈ ગયો હાડકાનો.

મુખીના પરિવારને માર્યા પછી પણ આ વંતરનું વેર શાંત ન થયું. તેણે તો એ ગામના એક-બે પરિવારને રોજ મારવા માંડ્યા. અને બધાના શબદી એ જ દશા! ગામની બહાર તો હાડકાનાં ટગ ખડકાવા માંડ્યા. ઘણા દિવસો સુધી આ કુમ ચાલ્યો. ગામમાં બાકી રહેલાં માણસો ભયથી જીવે છે. ક્યારે કયા પરિવારનો વારો આવી જશે એ ખરબર નથી. પણ કોઈ એક બુદ્ધિમાન માણસે વંતરને પ્રાર્થના કરી. તેની મૂર્તિ સ્થાપવાનું વચ્ચે આપ્યું ને આ ઘોર હિંસા બંધ થઈ. ગામના માણસોએ ગામની બહાર પાદરમાં મંદિર બાંધી તેમાં આ યક્ષની મૂર્તિની સ્થાપના કરી. ગામનું નામ તો બીજું કંઈ હતું પણ ગામ બહાર નાની-નાની ટેકરીઓ જેવડા હાડકાનાં ટગલા થવાથી, ગામનું નામ અસ્થિગ્રામ એવું પડી ગયું. અસ્થિ એટલે હાડકાં.

પોતાના પૂર્વભવને વિચાર્યો: મહાવીર કહે છે:

‘ભાઈ! વિચાર તો ખરો! કે આટઆટલા જીવોને માર્યા પછી પણ તારા વેરની તૃપ્તિ નથી થઈ! રાત ને દિવસ તુ વેરની ભીષણ આગમાં જલી રહ્યો છે. તને ક્યાંય શાંતિ નથી. ક્યારે તારું વેર તૃપ્ત થશે? તે આ બધાં જ જીવો સાથે મૈત્રીભાવ રાખ્યો હોત તો આજે તારી આ દશા ન હોત! તારી આ સ્થિતિનું સર્જન તેં જ કર્યું છે! માટે હે યક્ષ! હું તને મિત્રભાવે કહું છું, હવે શાંત થા! વેરને ભૂલી જા! મને તારા પર અનહદ પ્રેમ છે! એવો જ પ્રેમ તું જગતના સર્વ જીવો પર ફેલાવી દે! તારા દિલને શાંત કર!

ભગવાનની આવી મીઠી વાડી સંભળી શૂલપાણિ ઠરી ગયો. તેનાં રોમ-રોમમાં શીતળતા પ્રસરી ગઈ. પ્રભુનાં ચરણમાં પડી કદી કોઈને ન મારવાની પ્રતિક્ષા કરી, શાંત થઈ ગયો!

પ્રભુ આપણને પણ આવા ક્ષમાના પાઈ શીખવે છે. આપણા પર તો એવા મરણાંતિક ઉપરસ્રી આવવાની સંભાવના નથી. નાનાં-નાનાં નિમિત્તોને પણ આપણે સહન નથી કરતાં અને તરત કોષિત થઈ ઉઠીએ છીએ. કોઈ ભૂલ કરે કે તરત આપણને કોધ આવે છે. જરા પણ ભૂલને જતી કરી શકતા નથી. તે વખતે ખામોશ થઈને વિચારી શકતા નથી કે સામી વ્યક્તિએ જે સંયોગોમાં આ ભૂલ કરી એ સંયોગોમાં જો હું હોઉં તો હું પણ એ જ ભૂલ કરું, તો પછી બીજા ભૂલ કરે ત્યારે કેમ એને માફ ન કરી દઉં? માઝી આપવી, ક્ષમા રાખવી તે બહુ મોટી વાત છે.

અને તેનાથી પણ મોટી વાત છે, આપણે જેમના પ્રત્યે અપરાધ કર્યો છે તેની પાસે ક્ષમા માંગવી. ક્ષમા નહીં માગવાથી જ મતભેદ અને પછી મનભેદ વધતા જાય છે. માણસના અંતરથી અહું ગાય્યો હોય તો જ એ ક્ષમા માગવા જઈ શકે. અન્યથા તો તેને એમ થાય કે હું જેની પાસે જઈશ, એ મને કહેશો: કેમ આવવું પડ્યું? તારી ભૂલ હતી એટલે આવ્યો ને! તો તો હું નીચો દેખાઈશ! હું કાઈ નીચો છું? પણ ના બંધુઓ! એમ નથી. ક્ષમા માગવાવાળો મહાન જ હોય છે. તેની અંદરનો અહું ગળો તો જ એ ક્ષમા માગી શકે. સામાવાળો ક્ષમા આપે કે ન આપે પણ આપણે આપણાં અંત:કરણમાં ગાંઠો બાંધીને નથી રાખવી. આ ગાંઠ તો નરકનું કારણ છે. શાસ્ત્રો કહે છે કે જે વ્યક્તિ વેરજેની ગાંઠ બાંધીને અંતરમાં રાખે છે તે તો અનન્તાનુંધીના અનુબંધ કરે છે અને પરિણામે નરકમાં જાય છે.

માણસ ગમે તેટલા તપ-ત્યાગ, વ્રત-નિયમ કરતો હોય પણ જો અંતર વેરભાવથી ભરેલું હોય તો તેનાં તપ-ત્યાગ નિષ્ફળ છે. આવા માણસો એટલા જીવી હોય કે બધું છોડવા તૈયાર હોય પણ જેની સાથે કોઈ કારણો વેરભાવ થયો છે તે વેરને પોતે મરે તોય ભૂલવા તૈયાર નથી હોતા.

એવાં એક માજુને અમે જાણીએ છીએ. મહારાષ્ટ્રના એક ગામમાં અમે ગયા હતાં. ત્યાં ૬૦-૬૫ વર્ષના એક માજ ત્રણ વર્ષથી છણ-છણના પારણે વર્ષીતપ કરતાં હતાં. રોજની ૫-૬ સામાયિક કરતાં હતાં. આર્થિક સ્થિતિ બહુ જ સારી. શરીર પર ત૦ થી ૪૦ તોલા સોનું પહેર્યું હતું. અમે તેમના ઘરે ગૌચરી ગયાં. એક જ મોટા ઓરડામાં વચ્ચમાં પાર્ટીશન, એક બાજુ વહુનું રસોંનું-એક બાજુ સાસુનું. બજેએ વહોરાવું. અમને સમજાયું નહીં કે આમ કેમ?

ઉપાશ્રય આવ્યાં ત્યાં જ એ ગામનાં બીજાં બહેનોએ કહ્યું, મહારાજ સાહેબ, આપ જ્યાં વહોરવા ગયાં હતાં ત્યાં શું થયું? બે ચોકા હતા ને? અમે કહ્યું હા, અમને પણ આશર્ય થયું. તો તેઓ કહે, મહારાજ સાહેબ, આપ પદ્ધાર્યા ત્યારથી અમારે કહેવું હતું પણ આપ અજાણ્યાં તેથી કીધું નહીં.

એ માજ આટલી તપશર્યા કરે છે. ધર્મ-ધ્યાન કરે છે પણ એકના એક દીકરા અને વહુ સાથે કંઈ જ બવહાર નથી રાખતાં. ઈજજતના ડરથી જુદા મકાનમાં રહેવા જતાં નથી. પણ એક મકાનમાં જુદાં રહે છે. દીકરો બહુ સંસ્કારી ને ભણેલો છે. વહુ પણ એવી જ છે. તેનો દીકરો તો આ ગામના ઘણા મોટા માણસો પાસે જઈને રહ્યો છે. દીકરાને આ વાત બહુ ખટકે છે પણ ડોશીને કાંઈ પડી નથી. મહારાજ સાહેબ, આપ સમજાવો.

અરે! આટલાં વર્ષાથી જે કોઈથી ન સમજ્યાં તે અમારાથી શું સમજશો! છતાં સાંજે પ્રતિકમણ કરવા આવ્યાં ત્યારે પ્રયાસ કર્યો. પૂ. મોટાં મહાસતીજીએ તેમને કહ્યું: માજ, મારી એક વાત માનશો? માજ તરત સમજ ગયાં કે આજે મહારાજ સાહેબ ઘરે ગૌચરી આવ્યાં હતાં અને જોઈ ગયાં છે તેથી એ જ વાત હશે. તેઓએ જે જવાબ આપ્યો તે માર્ભિક હતો. એ કહે:

‘મહારાજ સાહેબ! હું આપની એ વાત જ સંભળવા માગતી નથી! આપ બીજું જે કહેશો તે કરવા તૈયાર છું. છણ-છણના પારણાં કરું છું, તો

અહુમ-અહુમના કરીશ. રોજની પાંચ સામાયિક કરું છું તો આઈ કરીશ. તમે કહેશો તે બધી લીલોતરીનો ત્યાગ જિંદગીભર કરી દઈશ! એ સિવાય પણ આપ કહો તે કરવા તૈયાર છું! પણ પહેલી વાત તો આપ મને કહેશો જ નહીં. એ તો નહીં જ માનું!

બંધુઓ! કહો! આને શું કહેવું? તમારી સ્થૂલ દર્શિ આ માતાને ધર્મિક કહે છે કે નહીં? કેટલો તપ, કેટલો ત્યાગ? પણ અંતરની વેરવૃત્તિઓનો ત્યાગ નથી કરવો. એ તો કહે મરીશ તો પણ વહુ-દીકરા સાથે નહીં બોલું! આવા તપસ્વીઓના સમાજ બહુમાન કરાવે! એને કંઈ કેટલીયે માણ પહેરાવો! પણ નથી લાગતું કે આજે યુવાનોમાં ધર્મશદ્ધા રહી નથી તેના કારણોમાં આ પણ એક કારણ છે? ધર્મની કિયાઓ કરે પણ વેર-જેર ન છોડે!

અરે આ વેર-જેર થયાં હોય તે પણ કેટલી નાની વાતોમાં થયાં હોય? કોઈ મોટી ભયંકર વાત પણ ન હોય! આપણી અસહિષ્ણુતા કેવી-કેવી ગાંઠો મનમાં બાંધી દે અને આ વૈરાનુંબંધ ભવોભવ ચાલે. અન્યોમાં આવા અનેક જીવોનાં વેરની વાતો આવે છે. સમરાદિત્ય કેવળી સાથે જે જીવને વેર હતું તે નવ-નવ ભવ સુધી ચાલ્યું. નવમે ભવે સમરાદિત્ય નિર્વાણ પામ્યા અને અર્જિનશર્મા નામના તેમના વેરી આભાએ અનંત જન્મ-મરણની પરંપરા વધારી. અનંત સંસાર ભટકવા ચાલ્યો ગયો. બંધુઓ! વેરની પરંપરા એટલી ભયાનક છે કે જીવને તેમાંથી જલદી મુક્ત ન થવા દે. માટે જ ખૂબ ચેતીને ચાલવાની જરૂર છે. જો અનંત સંસારના દુઃખો ન જોઈતાં હોય તો જેની સાથે વેર-જેરના ભાવો હોય તેની ક્ષમા માંગી, ક્ષમા આપી, વેરથી મુક્ત થઈ જાઓ.

પર્યુષણ પર્વની આરાધનાની સફળતા તો એમાં જ છે કે જ્યારે આપણા અંતરની વિષમ વૃત્તિઓમાં સુધારો થાય. પર્યુષણની સફળતા એમાં ન માનશો કે આપણો ત્યાં ઉપાશ્રયમાં કેટલા માણસ વ્યાખ્યાનમાં આવ્યા? કેટલી વધુ તપશ્યર્યા થઈ? લોકો આવીને કહી જાય છે: મહસતીજી! આપનું આ ચોમાસુ સફળ! રોજ ૨૫૦૦-૩૦૦૦ માણસ વ્યાખ્યાનમાં આવતાં હતાં. વળી ૧૫૦-૨૦૦ તપશ્યર્યા થઈ. વાહ-વાહ થઈ ગઈ! ના, હું એમાં સફળતા માનતી નથી. ગમે તેટલું માણસ આવે કે ગમે તેટલી તપશ્યર્યા થાય પણ જેટલા પોતાને સુધારી શક્યા, કખાયોને મંદ કરી

શક્યા, રાગ-દ્રેષ્ણને પાતળા પાડી શક્યા અને આત્મલક્ષ્યે જેની સાધનાની દર્શિ ખૂલી એટલાએ જ પર્યુષણ ઉજવ્યાં. બાકી તો રૂટિન છે, પરંપરા છે માટે આવવું, આવીને ચાલ્યા જવું. પછી ભવે એ અહીએ-નવાઈ કે માસખમણ કરી લે. પણ આત્મલક્ષ્ય જાગ્રત ન થયું, અંતરમાં વિકારો ના શમ્યા, સમતા-ક્ષમાનો સ્પર્શ આત્માને ન થયો તો સરવાળામાં શૂન્ય!

ભૂલ કરી હોય તેની ક્ષમા માંગીને, અને ક્ષમા માગવા આવે તેને ક્ષમા આપીને હળવા થઈ જાઓ. દિલને થોડું વિશાળ બનાવો, થોડા ઉદાર બનો તો ક્ષમા સહજ થઈ જશે. બંધુઓ! વિચારો તો ખરા, જ્યાં તમારું કંઈ ચાલે તેમ ન હોય ત્યાં કેવા નરમ થઈ જાવ! નોકર હોય તો શેઠ પાસે નરમ! અને તમે બધા શેઠ! સરકારી ઓફિસરો, ઇન્કમટેક્સ-સેલ્સટેક્સ ઓફિસરો પાસે કેવા ગરીબ ગાય જેવા થઈ જાવ. સલામ ભરો છો! એના અપમાનજનક શબ્દો પણ કેવા સાંભળી લો છો! પણ અનું નામ ક્ષમા નથી. એ તો લાચારી છે. ત્યાં કંઈ ચાલે તેમ નથી તો શું કરો? ક્ષમા તો એનું નામ કે તમારાથી નાનો છે, નીચો છે, એની કંઈ ભૂલ થઈ ને તેના પ્રત્યે ઉદાર દિલે સમતા રાખી શકો, એ તમારી ક્ષમા માંગો તો પ્રેમ-પૂર્વક એની પીઠ થપથપાવી એને આશ્વાસન આપી શકો તો જ તમારી બહાદુરી, કર્યું છે:

ક્ષમા સોહેતી ઉસ ભુજંગાંકો, જિસકે પાસ ગરલ હો,
ઉસકો ક્ષય જો દંતહીન, વિષરહિત, વિનીત સરલ હો.

વિષધર સર્પને છંછેડો અને એ ન કરે તો તેની વિશેખતા, પરંતુ જેની દાઢમાંથી જેર કાઢી લીધું છે, જે નિર્માય થઈ ગયો છે એ સાપ ન કરે તો તેમાં કઈ મોટી નવાઈ? તો શક્તિ હોવા છતાં ક્ષમા માગનારને હડ્ધૂત ન કરતા, તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર ન દાખવતા, પ્રેમપૂર્વક તેની વાતનો સ્વીકાર કરી હદયના શદ્ધ ભાવે ક્ષમા આપી દેજો.

જાણો છો બંધુઓ! જે માણસ અંદરના વેર-જેર સાથે લઈને ભરે. તેને કેવી ગતિમાં જવું પડે છે? જેરી જીવ-જંતુની યોનિમાં, જેરી વનસ્પતિના રૂપમાં કે પછી સાપ કે વીંધીની ગતિમાં! બોલો ક્ષયાં જવું છે મરીને! શું ઈંછો છો? મોક્ષ! અરે ભાઈ! મોક્ષ તો બહુ દૂર છે, નજીક નથી. એટલું તો કરો કે દુર્ગતિ ન થાય! જો વેર-જેર અંતરમાં સંઘરી રાખ્યાં તો પરિણામ દુર્ગતિ જ છે એ નિશ્ચય માનજો. માટે જ અંતરને શુદ્ધ કરી, સદ્ગતિ મળે

એટલો પ્રયાસ તો કરી લ્યો.

જેમ વેર-જેર થવામાં કોઈ વાર નાનું નિમિત્ત જ કારણાભૂત હોય છે તેમ એ વેર-જેરને શાંત થવામાં પડા નાનું નિમિત્ત જ કામ કરી જાય છે. કચ્છમાં બનેલી એક ઘટના હું તમને કહું :

બે ભાઈઓ હતા. ખૂબ શ્રીમંત. બાપનું ધન ઘણું હતું. બસે પ્રેમથી રહેતા હતા. એક-બીજા વગર ચાલે નહીં એટલો ગાઢ પ્રેમ બે ભાઈઓ વચ્ચે હતો. બસે એકબીજાને સાચવવા-સંભાળવા માટે બધું જ કરી છૂટતા. માતા-પિતા પરલોક સિધાવી ગયા અને ધરમાં સંધર્ષ ઊભો થયો. બસે ભાઈઓની પત્નીઓને બનતું નથી, બધું જ નાની બાબતમાં શરૂ થતો કલાહ, મોટું રૂપ ધારણ કરવા માંડ્યો. રોજની અશાંતિ ચાલુ થઈ ગઈ. ભાઈઓથી આ સહેવાતું નથી. અંતે જુદા થવાનો નિર્ણય લેવાયો.

બાપની પુષ્ટણ સંપત્તિના ભાગ પડ્યા. બધી રીતે બરાબર શાંતિથી ભાગ થઈ ગયા. બંનેને સંતોષ છે પડા સુંદર કોર્ટરકામવાળી એક કાચની બરણી માટે વાદ-વિવાદ ઊભો થયો. એ જમાનામાં તેની કિંમત વીસ-ત્રીસ રૂપિયાની હશે, આજે બસો-ત્રાણસો કદાચ થાય! પડા કિંમતની વાત ન હતી! બરણી પર કરેલી નકશી, આંખ અને મનને લોભાવે એવી હતી. બરણી જ્યારથી ધરમાં આવી ત્યારથી બધાને જ બધું ગમતી હતી. તે બંનેને જોઈએ છે, કોઈ છોડવા તૈયાર નથી, બરણીના ગમે તેટલા પૈસા દેવા તૈયાર છે પડા બરણી છોડવા કોઈ તૈયાર નથી. કરવું શું? બે ટુકડા થાય તેવી ચીજ પડા નથી.

અને બંધુઓ! તમે માનશો? આ વિવાદે કોર્ટના દરવાજા ખખડાવ્યા! બરણી કોના ભાગમાં જાય તે માટે વકીલો સામ-સામા લડવા માંડ્યા. સમય વીતતો ચાલ્યો. એક-બે-ત્રાણ વર્ષ, વર્ષ પર વર્ષ વીતે છે. સમય-શક્તિ-સંપત્તિ-ઈજઝિત બધો જ બધું થઈ રહ્યો છે. ચુકાદો બેમાંથી એકની પડા તરફેણામાં આવતો નથી. જેમ-જેમ સમય જાય છે તેમ વટનો પ્રશ્ન થઈ ગયો. બંનેમાંથી કોઈ નમતું જોખવા તૈયાર નથી. પૂછજો તમારા મનને! આ જ મનોદશ છે ને તમારી? ગમે તે ક્ષેત્રે હો પડા નમવા તૈયાર નથી. છાતી કાઢીને જ સામા થાવ છો! આ બંને ભાઈઓને પડા આમ જ ચાલી રહ્યું છે.

ત્યાં તો એક ઘટના ઘટી. એક વાર નાનો ભાઈ કોર્ટમાં આવ્યો છે.

આજે તારીખ છે. થોડીવાર થઈ, મોટોભાઈ આવ્યો. બહાર બૂટ ઉતાર્યા. ત્યાં તો વરસાદ આવવા માંડ્યો. મોટા ભાઈએ જોયું કે એક કીમતી મોજડી ત્યાં પડી છે. મખમલની મોજડી ને ઉપર મોતી ભરેલાં. મોટા ભાઈ ઓળખી ગયા. આ તો મારા નાના ભાઈની મોજડી! વરસાદના છાંટા મોજડી પર પડશે તો મોજડી ખરાબ થઈ જશે. એણો મોજડીને અંદર મૂકી દેવા માટે વાંકા વળી મોજડી હાથમાં લીધી. બરાબર એ જ સમયે નાનો ભાઈ કોર્ટ રૂમમાંથી બહાર આવ્યો. એણો મોટા ભાઈના હાથમાં પોતાની મોજડી જોઈ! તે થંભી ગયો. અરે! આ શું? જે ભાઈના પ્રેમને વિસારી દઈ હું એની સામે કોર્ટ ચડ્યો છું ને એ જ ભાઈ મારા પગની મોજડી ઉપાડે છે! ધિક્કાર છે મને! આજ સુધી હું મોટા ભાઈને ઓળખી શક્યો નહીં! એ દોડીને મોટા ભાઈના પગમાં પડી ગયો. રડવા માંડ્યો!

મોટા ભાઈ! મને માફ કરો. હું ભૂલી ગયો. વસ્તુના મોહમાં અને મારા અભિમાનના નશામાં મેં તમને ખૂબ દુઃખી કર્યા. મારે નથી જોઈતું કાંઈ! જે છે તે બધું તામરું જ છે! એ બરણી પડા આપ જ રાખો! નાના ભાઈનું હદય નરમ થઈ ગયું છે. એના શબ્દો સાંભળી મોટા ભાઈ પડા ગદ્ગાદ થઈ ગયા. એ બોલી શક્યા નહીં. આંખમાં પાણી આવી ગયાં અને પગમાં પડેલા નાના ભાઈને ઉઠાડી છાતીસરસો ચાંપી દીધો. બંને ભાઈઓ એક થઈ ગયા. અંતરના ઊંડાણમાં પડેલી પ્રેમ ભાવનાનો વિજય થયો. વેર-જેર ચાલ્યા ગયા. બંનેનાં અંતર નિર્ભળ થઈ ગયા.

બંધુઓ! એક નાના નિમિત્તે વેર ઊભાં કર્યા હતાં. પડા ઊંડી શત્રુતા ન હતી. તેથી જ જ્યાં પ્રેમનું નિમિત્ત મળ્યું, પ્રેમનો અનુભવ થયો ત્યાં વેરના ભાવ વિરમી ગયા. બંને વચ્ચેની દીવાલો તૂટી ગઈ. બધું જ ભૂલીને બંને ભાઈઓ એક થઈ ગયા. આમ જ વેર-જેરની સમાપ્તિ કરવી છે!

આજે સંવત્સરીનો દિવસ. સાંજે પ્રતિકમણ કરી અહીં આવેલા ૧૫૦૦-૨૦૦૦ માણસોને તમે ખમાવશો. દર વર્ષ જેમ વ્યવહાર કરો છો તેમ કરશો. પડા ના, હું કહું છું બધાને ખમાવવાની જરૂર નથી. આટલા લોકોમાંથી પાંચ-સાત-દસ વ્યક્તિ કે જેના માટે બરેખર તમારા મનમાં કંઈક વિરોધની ભાવના છે. વૈમનસ્ય છે, મતભેદ છે એટલી વ્યક્તિઓને જ ખાસ ખમાવજો. એના પગમાં પડજો. એ તમારાથી ઉમર, સત્તા કે સંપત્તિમાં નાનો હોય કે મોટો! પડા અને ખમાવજો. જેણો તમારી સાથે

દુર્બ્લવહાર કર્યો, કે તમે જેને કટુ શબ્દો કહી અપમાન કર્યુ હોય તેવા બધા જ જીવને પ્રેમથી ગળે લગાડી ક્ષમા માણજો અને ક્ષમા આપજો. પર્યુષણ પર્વની-સંવત્સરીની સફળતા એ જ છે કે શત્રુને મિત્ર બનાવી દો.

તમે તો બધા બહુ શૂરવીર છો. જ્યારે કોઈ તમારી સામે વિરોધી બનીને આવે છે, ત્યારે તમે પણ તેને બહાદુરીપૂર્વક કહેતા હો છો કે તું શું સમજે છે તારા મનમાં? તું શેર છે તો હું સવાશેર છું. મને બધુંય આવડે છે. હું કાંઈ કમ નથી! બંધુઓ! હું તો કહીશ કે એકવાર તો પ્રભુ મહાવીરને સામે રાખી પ્રભુને કહે કે હે પ્રભુ! હું પણ તારાથી કંઈ કમ નથી! તું મરણાંતિક ઉપસર્ગ આપનાર સામે ક્ષમા રાખી શકે છે તો હું પણ તેવી જ ક્ષમા રાખી શકું છું! તું પરમાત્મા બન્યો તો હું પણ બની શકું છું! મારામાં પણ તારા જેવું જ પરમાત્મત્વ પડ્યું છે. હું કંઈ તારાથી કમ નથી! આમ એકવાર તો કરો! તમારી શક્તિને તમે ઓળખી લો! મહાવીર જે કરી શક્યા તે આપણે પણ કરી શકીએ છીએ! જ્યાં સુધી આપણો વીરોલ્લાસ સ્કુરાયમાન થયો નથી ત્યાં સુધી જ આપણો ભક્ત અને પ્રભુ ભગવાન! પણ જ્યારે આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો રહેલ અનંત વીર્ય ઉલ્લભિત થઈને પ્રેક્ટિકલ થઈ જશે ત્યારે આપણે પણ ભગવાન!

જેનામાં ભગવાન બનવાની શક્તિ પડી છે તે શું ક્ષમા ન ધારણ કરી શકે? જરૂર કરી શકે. વળી બંધુઓ! જેની સાથે આપણો વેરભાવ હોય છે તે પણ કોઈ ભૌતિક કારણથી જ હોય છે. કાં તો આર્થિક પ્રશ્ને વૈમનસ્ય થયું હશે, કાં તમારી પ્રતિષ્ઠાના કારણો સંઘર્ષ ઊભો થયો હશે, કાં તમે સત્તાધીશ હશો અને તમારી મર્યાદા નહીં જળવાઈ હોય. આમ કોઈ ને કોઈ ભૌતિક વ્યવહારના કારણો જ વિરોધ ઊભો થયો હશે! હવે આ બાબત પર વિચાર કરો કે જે સત્તા, પ્રતિષ્ઠા કે ધન માત્ર એક ભવનું જ સાથી છે! અહીં તમારી પ્રતિષ્ઠા છે અને તમને થાય કે મને કોઈ પૂછતું નથી. પણ કાલે મરીને કંદમૂળમાં ઉત્પન્ન થશો! બહુ પ્રિય છે ને કંદમૂળ! તો ત્યાં જ જું પડશો! ત્યારે કોણા પૂછવા આવશે કે ભાઈ કેમ છો? અરે! એક સ્વતંત્ર શરીર પણ નહીં મળે! એક શરીરમાં અનંત જીવની સાથે રહેવું પડશો! આલુ કે કાંદાને હાથમાં લો છો. તેમાં અનંત જીવો હોય છે. તેને જોઈને એમ થયું છે ક્યારેક કે કાલનો પ્રતિષ્ઠિત માનવ, કાલનો સત્તાધીશ આજે આમાં પુરાયો છે! કાલ સુધી જેને લોકો માન આપે, સન્માન કરે.

ભાઈ-ભાઈ કરે એ બહુ ગમતું હતું તે આજ છેદાવા ને બફાવા તૈયાર થયો છે! ક્યાં ગઈ તેની પ્રતિષ્ઠા? સત્તા? શ્રીમંતાઈ? તો બંધુઓ! આવી ક્ષણિક વિશેષતાઓના માનની પૂર્તિ માટે કોઈ જીવો સાથે સંઘર્ષમાં ન ઉત્તરીએ! એટલું તો નક્કી કરો! ગર્વને ગાળી નાખો! અહંને ફેંકી દો! બસ, પછી જુઓ સર્વ જીવો સાથે આપોઆપ મૈત્રીભાવ જાગો છે કે નહીં? મૈત્રીભાવનાના હાઈને સમજો! કેવી સુંદર ભાવના એમાં વ્યક્ત કરી છે, જે આપણા હૃદયને સ્પર્શી જાય-

મૈત્રીભાવનું પવિત્ર જરણું, મુજ હૈયામાં વહ્યા કરે,
શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનું, એવી ભાવના નિત્ય રહે.

આ બે જ પંક્તિમાં કેટલી ઉંદાત ભાવના વ્યક્ત કરવામાં આવી છે? મૈત્રીભાવને પવિત્ર જરણાની ઉપમા આપવામાં આવી. જરણું કોને કહેવાય? જેમાં નિર્મળ જળ નિરંતર વહેતું રહેતું હોય. વહે તે જ જરણું. પડ્યું રહે તે જાબોચિયું! વહે તે જ નિર્મળ રહે. પડ્યું રહે તે ગંધાઈ જાય. વળી વહેવાની જે ક્રિયા છે તે નિરંતર થયા જ કરે છે. રાત પડે સર્વ સંસાર સૂઈ જાય પણ નદી કે જરણા સૂતાં નથી, અવિરત ગતિએ તેનો અસ્ખલિત પ્રવાહ રાત-દિવસ વહ્યા જ કરે. એક સેકન્ડ માટે પણ એ થંભી જાય નહીં! જરણાં પાસે કોઈ જાય ન જાય, તેનું પાણી કોઈ પીએ ન પીએ, પાણીનો કોઈ ઉપયોગ કરે ન કરે, પણ ક્ષણ માટે પણ રોકાવાનું નામ નહીં. વહ્યા કરે, બસ વહ્યા કરે અને પોતાની નિર્મળતાને, પવિત્રતાને દૂષિત ન થવા દે! આ કારણો જ આપણા અંતરના મૈત્રીભાવને જરણાની ઉપમા આપી. મૈત્રીભાવ નિરંતર વહ્યા કરે, એક ક્ષણ માટે પણ મૈત્રી-અમૈત્રી રૂપ ન બની જાય. નિર્મળતા અને પવિત્રતા ન છોડે, મૈત્રીના કાંદે જે કોઈ આવે સહુ અને પોતાના, કોઈ પરાયા નહીં.

વળી વહેતું જરણું આસપાસ સર્વત્ર ઠંડક અને હરિયાણી, પ્રસત્તા આપતું જાય. તેમ આપણા અંતરમાં વહેતું મૈત્રીભાવનું જરણું માત્ર એક જ ભાવ સાથે વહ્યા કરે. આખાયે વિશ્વનું, સકલ પ્રાઇજાતનું શુભ થાઓ. કદી કોઈનું અશુભ ન થાય, બૂરું ન થાય. પછી એ જીવે ભલે પોતાનું ગમે તેટલું બૂરું કર્યુ હોય! ગમે તેટલી પીડા આપી હોય! સત્તાથ્યા હોય. અરે! માન-પ્રતિષ્ઠા-ઈજઝતને ધક્કો પહોંચાડ્યો હોય છતાં આપણા અંતરમાં તો એ જ ભાવ રહે કે તેનું અહિત કદી ન થાય. બસ, આ એક ભાવના જો

અંતરમાં આવી જાય તો જીવને સમતા સાધતાં વાર ન લાગે. કદી કોઈનું બુંડું કર્યું નહીં કે ઈચ્છાનું નહીં. આ છે સાચો મૈત્રીભાવ!

આજે ક્ષમાપનાના આ અવસરે એક વાત મારે કહેવી છે તે એ કે મેં જોયું છે. સાંભળ્યું છે કે સમાજમાં તમારે કોઈ વક્તિ સાથે કંઈ વિરોધ હોય તો તે ખાસ કરીને અહીં આ ધર્મના ક્ષેત્રે જ હોય છે. તેમ આ ઉપાશ્રયમાં કે સંસ્થામાં આવો ત્યાં જ વિરોધ! બહાર નહીં. બહાર તો સાથે બેસીને જમો. એકબીજાને ઘેર જઈને જમો! અરે! એટલું જ નહીં. એકબીજાને ત્યાં બાવહારિક પ્રસંગ હોય તો ચાર દિવસ અગાઉ જાવ, બધું જ કામ હોશથી કરો. તેમને પૂરો સહયોગ આપો. પણ અહીં આવો તો દુશ્મન! આ કેવી વિરોધી વાત! બહારના જઘડા કે વેર-જેરને ભૂલવા માટે, ભૂલીને શુદ્ધ થવા માટે, અહીં આવવાનું છે. એના બદલે બહાર તો બધું બરાબર હોય અને અહીં આવો ત્યાં જ દ્વેષભાવ ઉભરાય! આ કેવી વિંદના! નથી લાગતું તમને કે બહુ જ ખોટું છે આ? બીજે પાપો કરીને આવો તો મંહિર-ઉપાશ્રયમાં ભગવાન કે ગુરુની સામે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શુદ્ધ થઈ શકો. પણ જો અહીં જ વેર-જેરની ભાવનાને પોષણ આપતા હો તો શું થશે? ભાન છે?

અન્ય સ્થાને કૃતં પાપમ्, ધર્મસ્થાને વિમુચ્યતિ ।

ધર્મસ્થાને કૃતં પાપમ्, વજ લેપો ભવિષ્યતિ ॥

એવા ચીકણાં-નિકાયિત કર્મો બંધાશો, કે જે ભોગવ્યા વિના છૂટકો જ નથી. અરે તે પણ અત્યંત પરિતાપ સાથે ભોગવવાં પડશો. માટે વેર-જેરના ભાવો અહીં ધર્મસ્થાનકમાં તો સાથે લઈને નહીં જ આવીએ. અહીં નવાં વેર ઉભા નહીં કરીએ અને જૂનાં વેર-જેરના ભાવ કોઈ સાથે હશે તે પણ આ સ્થાને આવી, સંતના ચરણોમાં ભૂલી જઈશું અને હૃદયને ક્ષમાના ભાવથી ભરી દઈશું!....

બધુઓ! ધૈર્યની જરૂર છે. ક્યારેક ધર્મ-સ્થાનમાં આવીને સંતોની વાણી સાંભળીને બહાર નીકળો છો અને સ્થાનકના કંપાઉન્ડમાં જ જઘડી પડો છો! વાણી સાંભળો તો થોડીવાર તો ધૈર્ય રાખતાં શીખો! પણ એ નથી બનતું! અમને અમારા જીવનમાં એવા કટુ અનુભવ થાય છે કે સંવત્સરી જેવો મહાન દિવસ હોય-ક્ષમા-ધૈર્યના વિષયમાં અનેક વાતો સંતના મુખેથી સાંભળે. સાંભળતાં-સાંભળતાં તો જાણો એવા સુંદર ભાવોમાં

દૂબી જાય કે જાણો વાણી આર-પાર ઉત્તરી ગઈ છે. પણ હજુ તો પ્રવચન પુરું થાય ન થાય ત્યાં તો આગ સળગી ગેઠે. હોલમાંથી પણ બહાર ન નીકળે. સંતો પાટ પર બિરાજમાન હોય તેમની મર્યાદા પણ ન રાખે! વિચારો! કેટલો ધીરજનો અભાવ છે! આ દિવસો આપણને ધીરજના પાઠ ભણાવવા આવે છે. આપણો ધૈર્ય ધરતાં શીખી લેવાનું છે. મહાપર્વનો આ સંદેશો ઝીલવાનો છે.

માનવમાં ધૈર્યતા હોય તો તેને કેટલા અનર્થથી એ બચાવી લે છે. એ એક ઐતિહાસિક વાત પરથી આપણો જોઈએ.

કોશલનરેશ બહુ બળવાન હતો. વળી રાજ્યની સીમા વધારવાની લિખસા પણ ઘણી હતી. તેની પાડોશમાં એક નાનું રાજ્ય હતું. એ રાજ્યની સૈન્ય-શક્તિ ઓછી હતી. તેની આ દુર્બળતા જાણી કોશલનરેશો તેના પર ચડાઈ કરી. યુદ્ધમાં પેલો રાજા મરાયો. કોશલપતિ જીતી ગયો. હવે જે સમયે જે રાજા મરણ પામ્યો તેની રાણી ગર્ભવતી હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે અહીં રહેવામાં સાર નથી એટલે એ જે કંઈ ધન-આભૂષણો હાથમાં આવ્યાં તે લઈને ભાગી ગઈ. રાજ્યની સરહદ વટાવી એક જંગલમાં ચાલી ગઈ. ત્યાં ઘાસની નાની જૂંપડી બાંધી રહેવા માંડી. બે-ત્રણ મહિના પછી પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેની પાસે જે કંઈ ધન હતું તેના દ્વારા પુત્રનું પાલન કરી રહી છે. ધીમે-ધીમે ધન ખૂટવા માંડ્યું તો જંગલમાં લાકડાં કાપી નાના ગામમાં વેચે છે. આમ એ જેમતેમ પુત્રને મોટો કરે છે. બાળક થોડો મોટો થયો. સમજણ આવી. માતા ક્ષત્રિયાણી છે. તેનામાં ક્ષાત્રતેજ ભર્યું છે. જંગલમાં રહીને પણ દીકરાણાં સુંદર સંસ્કારો રેણી રહી છે. છોકરો ચતુર છે. એ યુવાન થયો. તેનાં શરીરમાં શોર્ય ફૂટી નીકળ્યું છે.

દીકરાને બધી રીતે યોગ્ય જોઈ રાણી કહે છે: બેટા! હવે તારામાં ઘણી સમજણ આવી છે. મારે તને એક વાત કહેવી છે. બેટા! તું તો હજુ પેટમાં હતો ત્યાં જ તારા પિતા આ જગતમાંથી ચાલ્યા ગયા. પણ મરતાં-મરતાં તારા માટે એક સલાહ આપી ગયા હતા. મને કહ્યું હતું કે આવનાર બાળકને મારા તરફથી શીખ આપજે કે ‘ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ ધૈર્ય ન છોડે.’ સાંભળી દીકરો એ બાપના વાતસલ્ય પર દ્રવી ઉઠયો. જે બાપે મારું મુખ પણ નો’તું જોયું એ બાપને મારી ડિતચિન્તા કેટલી? તેણે માને વચન આપ્યું: ‘મા! ગમે તે ભોગે પિતાની શિખામણનું પાલન કરીશા.

પ્રાણ દેવા પડશે તો દઈશ પણ હું ચલાયમાન નહીં થાઉં !' માને સંતોષ થયો.

જુવાન થયેલા દીકરાને થયું, આપણો હવે શા માટે જગતમાં રહેવું ? મા લાકડા કાપીને જીવનનો ગુજરો કરે છે એમ શા માટે ? એ માને કહે છે : મા, ચાલ આપણો કોઈ ગામમાં જઈએ. ત્યાં હું કામ કરીશ, કમાઈશ. આજ સુધી તેં મને મોટો કરવા પાછળ તારી જતને ઘસી નાખી છે. મા, હવે તને શાંતિ આપવી તે મારી ફરજ છે. માટે ચાલ, આપણો કોઈ મોટા નગરમાં જઈએ.

માની મંજૂરી મળતાં બંને ઉપડવાં. ચાલતાં-ચાલતાં પોતાનું જ નગર આવ્યું. નગરમાં પ્રવેશતાં જ યુવાનને શાંતિનો અનુભવ થવા માંડયો. નગર ગમી ગયું. ત્યાં જ રોકાવા માટે માને કહ્યું. દીકરો આજ સુધી જાણતો નથી કે પોતે રાજપુત્ર છે. આ પોતાનું નગર છે. વગેરે. મા કહે છે, બેટા ! આ નગરમાં નહીં, ચાલ બીજા નગરમાં જઈએ. પણ દીકરાને આ નગર જ બહુ ગમી ગયું છે. શા માટે અહીં ન રહેવું ? માને થયું, હવે આને સત્ય હકીકિત કહેવી જ પડશે. એ કહે છે : બેટા ! તને જાણ નથી પણ તું રાજપુત્ર છો. તારા પિતા આ જ નગરના રાજા હતા. કોશલનરેશે યુદ્ધમાં તારા પિતાને મારી નાંખ્યા અને રાજ્ય લઈ લીધ્યું. હવે આ નગર પર તેમનો અધિકાર છે. એમને જો ક્યાંયથી પણ જ્યાલ આવી જશે કે તું અહીં આવ્યો છે. તો એ તને સુખેથી રહેવા નહીં દે. અને બેટા ! હું મારો એકનો એક દીકરો ગુમાવવા નથી માંગતી ! માટે આપણો અહીં રહેવું નથી !

આ સાંભળી યુવાનનું લોહી ઊકળી ઊઠ્યું. એનું ક્ષાત્રતેજ ચમકી ઊઠ્યું. મારા પિતાને મારી, એની માને રજાતી કરનાર આ જ રાજા ! એનો બદલો હું લઈશ ! એ બદલો લેવા તો અહીં જ રહેવું પડે. માને સમજાવી એ જ નગરમાં એક નાનું ધર લઈને રહ્યો. બે-ચાર દિવસ પછી રાજ્યમાં નોકરી માટે ગયો. રાજાની નિકટ રહેવા મળે એવી નોકરી તેને જોઈએ છે.

એનામાં તેજ છે, ચતુરાઈ છે, નિપુણતા છે, તેથી તરત રાજ્યમાં નોકરી મળી ગઈ અને તે પણ રાજાના મુખ્ય સારથી તરીકેની જ. યુવાન ખુશ થઈ ગયો. ખૂબ જ કળાપૂર્વક કુનેહથી રાજાનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી લીધો, ખૂબ જ આદરપૂર્વક રાજાની સેવા કરે છે. તેમનો પડ્યો બોલ જીલે છે. રાજા સારથી પર ખુશ છે. પોતાને જ્યાં જવું હોય ત્યાં રથમાં જાય અને

આ સારથિને જ લઈ જાય.

એક વાર રાજા શિકાર ખેલવા રથ લઈને જાય છે. સારથિએ રથની લગામ સંભાળી છે. સાથે ૧૦-૧૫ ઘોડેસ્વાર સૈનિકો પણ છે. નગરની બહાર દૂર-દૂર ચાલ્યા જાય છે. ક્યાંય શિકાર દેખાતો નથી. યુવાનના ચિત્તમાં વેરભાવના જગ્યાત થાય છે. એ મોકો સાથે છે. રથ આગળ હતો. ઘોડા પાછળ હતા. ઓઝો રથની ગતિ વધારી. ઘોડા પાછળ રહી ગયા. એટલે રસ્તો બદલી નાખ્યો. આડ રસ્તે દૂર-દૂર રથને લઈ ગયો. યોગાન્યુયોગ એવું બન્યું કે સવારનું સુરમ્ય વાતાવરણ છે. શીતલ-મંદ હવા લહેરાઈ રહી છે. રાજાને રથમાં ઊંઘ આવી ગઈ. તેમને ખબર નથી કે રથ તો ક્યાંય નીકળી ગયો છે. ઘોડેસ્વાર પાછળ રહી ગયા છે. એ તો નિરાંતે ઊંઘે છે. સારથિ પર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે તેથી તેઓ નિશ્ચિંત છે.

બરાબર મોકો છે. નિર્જન-એકાંત સ્થાન છે. આસપાસ કોઈ નથી. યુવાનના અંત : કરણાનું વેર ઉછાળા મારી બહાર નીકળવા માંડયું. અને પોતાની કમરે લટકતી ખ્યાનમાંથી ધીરે રહી તલવાર કાઢીને સૂતેલા રાજાને મારવા માટે હાથ ઉગાય્યો. બસ, એક ઘા ને બે કટકા ! હમણાં જ માથું ધડથી જુદું ! દુશ્મનને યમસદન પહોંચાડી દઉં ! આવા ભાવથી મારવા હાથ ઊઠ્યો છે. એટલામાં જ એને પોતાના બાપની શિખામણ યાદ આવી. ‘બેટા ! ધૈર્ય ગુમાવીશ નહીં.’

આ યાદ આવતાં જ ઉગામેલો હાથ નીચે આવી ગયો. નહીં, મારે ધીરજ રાખવાની છે. રાજા એકાકી છે. મારા પરના વિશ્વાસે એ નિશ્ચિંત થઈ ગયા છે, મારે ભરાય નહીં ! તલવારને ખ્યાનમાં નાખવા જતાં અવાજ થયો અને રાજાની ઊંઘ ઊડી ગઈ, રાજા જાગી ગયા. જાગીને જુબે છે તો સારથીના હાથમાં તલવાર છે. રાજા બેબાકળા થઈ ચારે બાજુ જોવા માંડયાં. શું અચાનક કોઈ દુશ્મનનો ભેટો થઈ ગયો છે ? કોઈ વન્ય પશુ આવી ચઢ્યું છે ? શું છે ? ત્યાં તો સારથિ રાજાના પગમાં પડી જાય છે. મહારાજ ! માફ કરજો. હું આપનો અપરાધી છું ! મને મારા પિતાજાનું સ્મરણ ન થયું હોત તો અત્યારે આપ મારી સામે ઊભા ન હોત ! આપને મારવા જ આ તલવાર મેં કાઢી હતી.

મહારાજ કંઈ સમજ શકતા નથી. એ તો પૂછે છે કોણ છે તારા પિતાજ ! સારથિએ બધી જ વાત કહી બતાવી. પછી કહે : ‘મહારાજ ! હું

આ નગરનો માલિક ! મારો અધિકાર પાછો મેળવવા માટે જ તમારે ત્યાં નોકરી કરવા રહ્યો હતો ! હું એકલો શું કરી શકું ? સૈન્ય તો મારી પાસે હતું નહીં, એટલે આપનો વિશ્વાસ મેળવી આપને મારી નાખવાનો મોકો જ શોધતો હતો. એટલા માટે જ બધા ઘોડેસ્વારોને પાછળ રાખી રથ અહીં એકાંત નિર્જન સ્થાનમાં લઈ આવ્યો. આપને મારવાના હેતુથી તલવાર ઝ્યાનમુક્ત કરી, ત્યાં મારા પિતાજીની શિખામણ મને યાદ આવી, જેઓ મરતાં-મરતાં મારી માને કહી ગયા હતા : ‘બેટા ! બધી જ પરિસ્થિતિમાં ધૈર્ય રાખજો !’ આ શબ્દો યાદ આવ્યા અને મને થયું કે ના, આમ વિશ્વાસધાત કરી, પ્રયંગથી રાજાને મરાય નહીં. મહારાજા ! જો મારા પિતાજીના આ શબ્દો યાદ ન આવત તો મારા હાથે બહુ મોટું દુષ્કૃત્ય થઈ જત !

મહારાજા ગંભીરતાપૂર્વક બધી વાત સાંભળી રહ્યા છે. તેમને જાણ હતી કે શત્રુ રાજાની રાણી જંગલમાં બાળકને ઉછેરી રહી છે. મહારાજાને પશ્ચાત્તાપ થયો. અરેરે ! મારી રાજ્યવિધાને જ રાજરાણી અને રાજકુલરના બેહાલ કર્યા ? તેઓએ સારથિ-યુવકને ગળે લગાડી દીધો, ભેટી પડ્યા અને કદ્યું, બેટા ! મારે કંઈ સંતાન નથી. આજથી તું આ રાજ્યનો ઉત્તરવિકારી ! તારું રાજ્ય તો તને પાછું આપું છું, પણ મારા રાજ્યનો માલિક પણ તું જ !

બંધુઓ ! આ છે યુવાનની ધીરજનું ફળ ! મોકો મળ્યો હતો અને રાજાને મારી નાખત તો કેટલી વાર લાગત ! પણ ના, પિતાના શબ્દોએ એના અંતરમાં રહેલા વેરભાવને ધોઈ નાખ્યા. શત્રુની શત્રુતા દૂર થઈ અને શત્રુ રાજી પણ તેનો મિત્ર નહીં પણ છત્રરૂપ બની ગયો. આત્મામાં રહેલ સહજ ગુણને જાગ્રત કરીએ. તો તે ગુણ સ્વ-પર સહુને માટે ઉપકારક છે.

બંધુઓ ! આપણો સહુ આત્મા છીએ ! જ્યાં આત્મા છે ત્યાં ક્ષમા છે. દસ પ્રકારના ધર્મોમાં પહેલો ધર્મ ક્ષમા કહ્યો છે તેથી જ સાધુઓને ક્ષમાશ્રમણ કહ્યા છે. તમે સહુ એ ક્ષમાશ્રમણના જ ઉપાસકો છો. પ્રભુએ તમને શ્રમણોપાસક જેવું સાર્થક વિશેષજ્ઞ આપ્યું છે. એ વિશેષજ્ઞ સાર્થક કરી બતાવો. ક્ષમાશ્રમણના ચરણોની ઉપાસના કરી તમે પણ ક્ષમાવંત બની જાવ.

જો ખરેખર ક્ષમાવંત બનવું હોય તો અંતરમાં રહેલ અહીંને ગાળી નાખો. માણસોમાં કેવા-કેવા અહીં પડ્યા હોય તેની એક વાત કહું તમને !

હમણાં થોડા દિવસ પહેલાં એક ભાઈનો પત્ર આવ્યો હતો. પોતાના લેટરહેડ પર લખેલો હતો. તેમાં પોતે ક્યાં-ક્યાં, કયો હોદ્દો ધરાવે છે તે છાપેલું હતું. ક્યાંક પ્રમુખ, ક્યાંક મંત્રી, ક્યાંક ટ્રસ્ટી વગેરે. એટલું જ નહીં, પોતે ભૂતપૂર્વ શું-શું હતા તે પણ છાપેલું હતું. લાઈસન્સના ડિસ્ટ્રિક્ટ ગવર્નરને એવું બધું, લેટરનું અર્ધું પાનું તો એનાથી જ રોકાયેલું હતું. મને વિચાર આવ્યો કે કોઈ જ્ઞાની મહાપુરુષોનો યોગ થઈ જાય તો એ ભાઈના ભવિષ્યના ‘હોદ્દાઓ’ જાળી લઈને એ પણ લેટરહેડ પર છપાવાં જોઈએ કે ભવિષ્યના ભવમાં જંતુ થશે, કીડો થશે, નારકી થશે, ઘોડો થશે, પછી કદાચ માનવ પણ થશે. આ બધા જીવના હોદ્દાઓ જ છે ને ! તો એ છાપીએ તો પણ શું ખોટું ? હું આ છું, એ બધી ઓળખાણ આપવી મટી જાય પણ તેવા યોગી ક્યાં મળે ?

જુઓ તો ખરા ! આમાં જીવનું અહીં ગળે ક્યારે ? એ અહીં ગાળવા માટે કેવી જબરજસ્ત તાકાત જોઈએ ? કોઈ કાચા-પોચાનું કામ નથી ! અંતરનો દૃઢ નિર્ણય અને આત્માની સ્વાભાવિક દશાનું જેને ભાન છે તે સ્વાભાવિક શક્તિને કામે લગાડી અહીંને ગાળી નાખે છે. તમે જાણતા હશો કે ખાણમાંથી નીકળેલી ધાતુને માટીથી જુદી પાડવા અને ગાળવા કેટલી તપાવવી પડે છે. ટાટાનગરમાં Tisco નું કારખાનું છે, ત્યાં ઓરિસ્સાથી આયર્નારો આવે, જેમાં લોઢું અને માટી મિક્સ હોય. તેને ગાળવા માટે મોટી-મોટી ફર્નસ હોય છે. તેમાં ટન બંધ કોલસાની અભિન હોય. તેમાં આ ઓર નાખવામાં આવે. અભિના તાપથી ઊકળી માટી જુદી પડી જાય અને લોખંડ પ્રવાહી બની, પાડળીની જેમ વહેવા મંડે. એ રસની બાલટીઓ ભરાય અને પછી એનો જેવો શોપ આપવો હોય એવા બીબામાં ઢાળી દેવાય !

બંધુઓ ! આપણું અહીં પણ એવું જ છે. વાસ્તવમાં આત્માના અસ્તિત્વરૂપ ‘અહીં’ એટલે ‘હું’, અને હું એટલે આત્મા, એ અહીં યોગ્ય છે. એ અહીંનું જ્ઞાન હોવું જ જોઈએ. પણ આપણા એ અહીંમાં અભિમાન રૂપ કણાયાદીની માટી મળી જઈ અહીં મળિન થઈ ગયું છે. અહીં અને કણાય આ બંનેને જુદા પાડવા માટે તેને તપ-ત્યાગ રૂપ, આરાધનારૂપ અભિનમાં નાખવું પડશે. તો જ પીગળીને બંને જુદા પડશે. કણાયરૂપ અભિમાનરૂપ કણરો નીકળી જશે અને શુદ્ધ આત્મભાનરૂપ ‘અહીં’ રહેશે. પછી તેને જેવો

શેપ આપવો હોય તેવો અપાશે. ‘અહીં’ માંથી અહીંમું બનાશે.

તો બંધુઓ! ગાળી નાખો અહીંને, મોડી નાખો માનને, કાઢી નાખો કખાયને. તો જ અંતરમાં રહેલ વેરભાવના દૂર થશે. વેર જશે તો જ ઝેર જશે.

આપણામાં કેટલું ઝેર ભર્યું છે, જાણો છે? શારીરિક સર પર વિચાર કરીએ તો આપણો આખો દિવસ ખાતા-પીતા હોઈએ, માત્ર રાતનાં થોડા કલાક જ મોહું બંધ હોય. તમે તો રાત્રે ૧૨ વાગ્યા સુધી પણ ખાવ. સવારે ઊઠો ૬-૭ કલાક કંઈ ન ખાધું-પીધું. તો મુખમાં રહેલ થુંક ઝેરી થઈ જાય. શરીરમાં ક્યાંય ગૂમડાં કે એવું કંઈ થયું હોય ને વાસી થુંક લગાડો તો ફેર પડી જાય. વાસી થુંકમાં ઝેર હોય. આવી તો આ શરીરની શક્તિ છે. વિચારો! આ શરીરમાં કેટલું ઝેર ભર્યું હશે. બંધું જ ઝેર ભેગું થઈ હૃદયમાં જતું હશે. તમે કહેશો, ના મહાસતીજી! એમ નથી. સાયન્સ કહે છે કે બંધું રક્ત હૃદયમાં આવે છે ત્યાં શુદ્ધ થાય છે ને ફરે છે. હશે! તમારું વિજ્ઞાન એમ કહેતું હશે. પણ હું તો કહું છું માત્ર શરીરનું જ નહીં, બહારનું ઝેર પણ હૃદયમાં ભેગું થાય છે અને પછી વાણી દ્વારા એ બહાર નીકળે છે. આખાયે વાતાવરણને ઝેરી બનાવી દે છે કે એ ઝેરથી કોઈ બચી શકે નહીં! સાપ કે વીંટીએ ડંબ દીધો હોય તો એ ઝેર તો ઊતરી જાય પણ માણસનું ઝેર ન ઊતરે!

ના! બંધુઓ! આપણા અંત:કરણમાં અમૃતનો મહાસાગર ઊદ્ઘાણી રહ્યો છે. એનો છંટકાવ સર્વ જીવ પર કરીએ. ઝેર નહીં પણ અમૃત, વેર નહીં પણ ક્ષમા, અને આપણી આસપાસ નિર્મળ-પવિત્ર-શાંત વાતાવરણ ઊભું કરીએ. સહુને સુખી બનાવીએ.

બસ, બંધુઓ! આ ક્ષમાપના મહાપર્વમાં આપણા આત્માના આ મૌલિક ગુણને જાગ્રત કરી લઈએ. અંતરના એક ખૂણામાં પણ કખાયની મહિનતા ન રહી જાય એ માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ કરીએ, અંતરતમને વિશુદ્ધ કરી લઈ, સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થવાના રાહ પર આપણાં પગલાં ભરાય એ જ શુભ કામના....

૫

આલોપણ॥

નાણ ચ દંસણ ચેવ, ચરિતે ચ તવો તહા |
એસ મગુતિ પન્તો, જિણેહિં વરદંસિહિ ||

આજના મંગાલમય દિવસે અરિહંત સિદ્ધની સાક્ષીએ આત્માને શુદ્ધ કરવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે આલોચનાનો આરંભ કરીશું, જે આલોચના ભવોભવની કર્મજાળને છેદવા સમર્થ છે તે આલોચના સમજણપૂર્વક કરીશું.

આલોચન-જોવું-તપાસવું. માનવ પાસે દૃષ્ટિ છે. આત્મામાં જ્ઞાતાદ્વાપણાનો ગુણ છે. આથી માનવ નિરંતર કંઈ ને કંઈ જોતો રહે છે, બુલ્લી આંખે જગતના બાધ્ય પદાર્થોને નિહાળે છે તો બંધ આંખે પોતે-પોતાને જુએ છે. પોતે પોતાને નિહાળવું તે જ છે આલોચના, જ્યારે માનવ બાધ્ય વાતાવરણથી પર થઈ અંદરમાં ઊતરે ત્યારે એ શું જુએ? પ્રત્યેક જીવની આત્મિક વિકાસની અવસ્થા બિન્દ-બિન્દ હોય છે. તેથી સહુની પોતાને જોવાની દૃષ્ટિ પણ બિન્દ હોય છે. જેની આત્મિક ચેતના વધુ વિકસિત હોય તેટલો તે વધુ પોતામાં ઊંડો ઊતરી શકે છે.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ આ આત્માના મૂળભૂત ગુણો છે. સિદ્ધ ભગવાનના આત્મામાં રહેલ આ ગુણો પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિર્મળ હોય છે. પણ સર્વ-સંસારી જીવોમાં ઓછે-વત્તે અંશે એ ગુણો વિકૃત થઈ ગયેલા હોય. એ વિકૃત ભાવોની પ્રેરણાથી જ્યારે મન-વચન-કાયા પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે અશુભ પ્રવૃત્તિઓ વધુ પ્રમાણામાં થાય. જેને આપણો સામાન્ય ભાષામાં પાપ કહીએ છીએ. વિકૃત પ્રેરણાનું પરિણામ વિકૃત હોય તે સ્વાભાવિક છે. પ્રત્યેક પળે આપણી પ્રવૃત્તિ, વિકૃતિને વધારનારી થતી રહે છે. અને પરિણામે જ્ઞાન-દર્શન-આદિ ગુણોપણ વધુ વિકૃત થતા રહે છે. જો એ વિકૃતિને દૂર કરવા પ્રયત્ન ન કરીએ તો એક સમય એવો આવે કે જીવ અત્યંત અબ્યક્ત ચેતના જ્યાં છે, જે જડ ન હોવા છતાં જડ જેવું જ જાણો અનુભવાય છે એવી નિગોદ અવસ્થામાં જન્મ ધારણ કરી, અન્તરકાળ સુધી તેમાં પડ્યો રહે. માટે જ આવી યોનિઓમાં ભટકવું હોય તો જીવે

પોતે-પોતાને નિહાળી, પાપરૂપ વિકૃતિઓનો એકરાર કરી, તેનો પશ્ચાત્તાપ કરી શુદ્ધ થવાની જરૂર છે. આ કિયાને જ આલોચના કહેવાય છે.

આલોચના માટે જ્યારે જીવ પોતાનામાં ઉત્તરે ત્યારે અંદર પડેલી સારી-નરસી બધી જ વૃત્તિના દર્શન તેને થાય છે. કોઈ પણ જીવ એકાન્ત પાપી નથી હોતો કે તેનામાં માત્ર બૂરી વૃત્તિઓ જ પડી હોય, અને કોઈ પણ જીવ એકાન્ત પુષ્યવાન નથી હોતો કે તેનામાં બધી જ સારી વૃત્તિઓ હોય. બંને પ્રકારની વૃત્તિઓ તરતમ ભાવોથી હોય જ છે. અને તે બધી માનસચ્છુ સામે આવે છે ત્યારે જીવે બૂરી વૃત્તિઓને જ નિહાળવાની છે. તેનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું, તેને સમજીને દૂર કરવાની જરૂર છે. પ્રાયશ્ચિત્ત પાપનું જ હોય, ભૂલનું જ હોય, જ્યાં ભૂલ નથી ત્યાં પ્રાયશ્ચિત્ત શું?

તેથી હવે અંદરમાં ઉત્તરી જોવાનું એ રહ્યું કે કેટલા પ્રકારનાં, કઈ કઈ રીતે, કેટલા, શા માટે કરેલાં પાપો અંદરમાં પડ્યાં છે? પાપનો તો બહુ મોટો સમૂહ અંદરમાં હશે. તે સહ્યનું પૃથક્કરણ કરી, એક-એકને નિહાળી-તપાસી-એકરાર કરી પોતે-પોતાની સાક્ષીએ પોતાની જ માર્ગી છે. થયેલી ભૂલનો એકરાર કરવો છે. ભૂલ એ ભૂલ છે. નાની હોય કે મોટી પણ જાગ્રત સાધક તેની ઉપેક્ષા કરી શકે નહીં. કારણ આવી ઉપેક્ષાવૃત્તિ વધુ ને વધુ ભૂલોની પરંપરા સર્જ છે અને સાધકને અધ્યપતન તરફ દોરી જાય છે. માટે જ થયેલી ભૂલનો સ્વીકાર કરવો અને ફરી એવી ભૂલો ન થાય તે માટે સતત સાવધાન રહેવું. તે સાધનાજીવન માટે અતિ-અતિ આવશ્યક છે. અનું જ નામ પ્રતિકમણ છે.

આલોચના તથા પ્રતિકમણ એકીસાથે કમણા: થતી આંતર-પ્રક્રિયા છે. પ્રથમ આત્માના દોષો જોવા, તપાસવા, એકરાર કરવો તે આલોચના અને તે પછી તે દોષોથી પાછા ફરવું, અને ફરી-ફરીને એવા દોષો ન સેવાય તેનો માનસિક નિર્ણય તે પ્રતિકમણ. આમ બંને આનિક ભાવોની શુદ્ધિ તરફ લઈ જનાર રાજ્યથ છે.

આવશ્યકસૂત્રની ટીકામાં હેમયંદ્રાચાર્ય કહે છે કે:

સ્વસ્થાનાદ યત્પર સ્થાન, પ્રમાદસ્ય વશાદ ગતઃ।

તત્ત્રૈવ ક્રમણ ભૂય: પ્રતિક્રમણમુચ્યતે॥

પ્રમાદવશ શુભ યોગમાંથી નીકળી અશુભ યોગ પ્રાપ્ત કરેલ હોય, ત્યારે પુનઃ શુભ યોગ પ્રાપ્ત કરી લેવા તેનું નામ પ્રતિકમણ છે. વળી -

ક્ષાયોપશમિકાદ् ભગવાદૌદયિકસ્ય વશં ગતઃ।

તત્ત્રાપિ ચ સ એવાર્ય: પ્રતિકૂલગમાત્સ્મૃતઃ॥

રાગ-દ્રેષાદિ ઔદ્ઘિકભાવ સંસારનો માર્ગ છે, અને સમતા, ક્ષમા, દ્યા, નભ્રતા આદિ ક્ષયોપશમ ભાવ મોક્ષમાર્ગ છે. ક્ષયોપશમિક ભાવથી ઔદ્ઘિકભાવમાં પરિણાત થયેલ સાધક જ્યારે પુનઃ ઔદ્ઘિક ભાવથી ક્ષયોપશમિક ભાવમાં પાછો આવે છે તેને પણ ભાવોથી પાછા ફરવાના કારણો પ્રતિકમણ કહેવાય છે.

જીવ સ્વભાવને ભૂલી, પરભાવમાં જાય છે તે પ્રમાદના કારણો જ જાય છે. તે જ મોટી ભૂલ છે. ભૂલ છે તે એક રોગ છે અને પ્રતિકમણ તેની અચૂક ઔષધિ છે. જો કોઈ દોષ ન લાગ્યો હોય તો પણ પ્રતિકમણ કરવું આવશ્યક છે. તેમ કરવાથી દોષો પ્રત્યે અરુચિ યાલુ રહેશે, જીવન જાગ્રત રહેશે. પરિણામે ભવિષ્યમાં ભૂલ થવાની સંભાવના ઓછી થઈ જશે.

કેટલાક લોકો એમ કહેતાં હોય છે કે અમે પાપ કરતાં જ નથી તો આલોચના કે પ્રતિકમણ કરવાની શી જરૂર? વળી વર્થ પ્રતિકમણ પાઠો બોલવાથી શો લાભ? તેઓને આપણો કહીએ:-

પ્રથમ તો, મનુષ્ય જ્યાં સુધી છિછસ્થ છે અને પ્રમાદી છે ત્યાં સુધી કોઈ દોષ લાગે જ નહીં તેવું કેવી રીતે કહી શકાય? મન, વચન, કાયાના યોગ પરિસ્પંદાત્મક છે અને તેમાં ક્યાંય પણ કખાયભાવનું મિશ્રણ થયું કે પછી દોષ લાગ્યા વિના નહીં રહે. રાત્રી અને દિવસ મનની ગતિ ધર્માભિમુખ જ રહે. જરા પણ વિચિત્ર ન થાય તેવો દાવો વર્થ છે. વળી પ્રતિકમણ કેવળ જૂના દોષો દૂર કરવા માટે જ નથી, પરંતુ ભવિષ્યમાં દોષોની સંભાવના ઓછી કરવા માટે પણ છે.

પ્રતિકમણ કરતી વખતે જે ભાવવિશુદ્ધિ રહેશે તે સાધકના સમયને શક્તિશાળી અને તેજસ્વી બનાવશે. પાપાચરણ પ્રત્યે ઘૃણા વ્યક્ત કરવાનું જ પ્રતિકમણનું ધ્યેય છે. પાપ કર્યા હોય કે ન કર્યા હોય, એ પ્રશ્ન મુખ્ય નથી.

સાધક માટે મોટી વાત તો એ છે કે તે પાપ પ્રત્યે ઘૃણા વ્યક્ત કરી શકે છે કે નહીં. પાપ પ્રત્યે અંતરમાં ઘૃણા જાગ્રતી એ જ મોટી સાધના છે. સાધક પાપને ધિક્કારતો થશે તો જરૂર પાપનો નાશ થશે.

કારણ જેના પ્રત્યે અત્યંત ઘૃણા હોય તેનાથી સહજ દૂર થઈ જવાય છે.

આલોચના કરીને, પાપનું પ્રાયશ્ચિત લઈને જો આપણો પાપને પરભાવ માનશું, આપણા વિરોધી માનશું, આત્મ-સ્વરૂપના ઘાતક માનશું તો ફરી આપણા જીવનમાં પાપનો પ્રવેશ નહીં થાય. પાપથી દૂર જ રહીશું. આમ પાપનું પ્રતિકમણ માત્ર ભૂતકાળની ભૂલોનો જ નાશ કરે છે તેમ નથી પણ ભવિષ્યના પાપોથી પણ બચાવે છે.

જૈન સંસ્કૃતિનું પ્રતિકમણ પણ જીવનરૂપી ખાતાવહીનું બારીક નિરીક્ષણ છે. સાધકે પ્રતિદિન સવારે અને સાંજે એ જોવાનું હોય છે કે તેણે શું મેળવ્યું અને શું ગુમાવ્યું? અહિસા, સત્ય અને સંયમની સાધનામાં, તે ક્યાં સુધી આગળ વધ્યો છે? ક્યાં-ક્યાં ભૂલો કરી છે. દશવૈકાલિક સૂત્રની ચૂલ્લિકામાં કહ્યું છે કે -

કિં મે કડં કિં ચ મે કિચ્ચ સેસ

હે સાધક! તું પ્રતિદિન વિચાર કર કે મેં શું-શું કરી લીધું છે અને આગળ શું કરવાનું બાકી છે?

વૈદિકધર્મના ગ્રન્થ ઈધાવાસ્યોપનિષદ્ધમાં કહ્યું છે :

કૃતં સ્મરા

કરેલાં કાર્યોને યાદ કર.

કહે છે કે પાશ્ચાત્ય દેશના સુપ્રસિદ્ધ વિચારક ફંકલીને પોતાનું જીવન રોજનીશીથી સુધાર્યું હતું. તે પોતાના જીવનની પ્રત્યેક ઘટનાને રોજનીશીમાં લખતો હતો. પછી તેના પર ચિંતન-મનન કરતો. દર અઠવાડિયે હિસાબ ગાડતો કે ગયા અઠવાડિયા કરતાં આ અઠવાડિએ ભૂલો વધુ થઈ કે ઓછી? એ રીતે એ ભૂલોને સુધારતો જતો હતો અને ઉભ્રતિ કરતો જતો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે તે પોતાના યુગનો એક શ્રેષ્ઠ સદાચારી અને પવિત્ર પુરુષ મનાવા લાગ્યો.

ફંકલીનની રોજનીશી કરતાં આપણું પ્રતિકમણ અધિક શ્રેષ્ઠ છે. આપણો અઠવાડિએ એક વાર નહીં પણ રોજ સવાર-સાંજ બે વાર આપણી રોજનીશી તપાસીએ છીએ. આપણાં જીવનની રોજનીશી રૂપ પ્રતિકમણ આજકાલથી નહિ, હજારો લાખો વર્ષોથી પણ નહિ, અનાદિકાળથી ચાલ્યું આવે છે. તેના દ્વારા સાધકોએ પોતાનું જીવન સુધાર્યું છે, વાસનાઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. અંતે ભગવતૂપદ-સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

હવે આપણો એ વિચારીએ કે પ્રતિકમણ કેટલા પ્રકારના છે? કાળભેદથી પ્રતિકમણના ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા છે : (૧) ભૂતકાળમાં લાગોલા દોષોની આલોચના કરવી તે, (૨) વર્તમાનકાળમાં, સંવર દ્વારા આવતા દોષોથી બચવું તે, (૩) ભવિષ્યમાં દોષોને રોકવા માટે પ્રત્યાખ્યાન કરવાં તે.

તેમજ પ્રતિકમણ કોનું-કોનું કરવું? જીવને સંસારમાં ભમાવનાર, કર્મની પરંપરાને વધારનાર જે કારણો છે, તેનું પ્રતિકમણ થવું જરૂરી છે. (૧) મિથ્યાત્વ (૨) અત્ર (૩) પ્રમાદ (૪) કષાય (૫) અશુભ યોગ. આ પાંચનું પ્રતિકમણ કરવું જરૂરી છે. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ત્વ ધારણ કરવું. અવિરતિ દશા છોડી યથાશક્તિ વિરતિનો સ્વીકાર કરવો. પ્રમાદનો ત્યાગ કરી, અપ્રમત્જભાવને પ્રાપ્ત કરવો. કષાયનો ત્યાગ કરી ક્ષમાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવા અને વિકસાવવા તથા સંસારવર્ધક-યોગ વાપારોનો ત્યાગ કરી આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ.

આ સિવાય અન્ય પ્રકારે આચાર્ય ભડ્ભાડુસ્વામી આવશ્યક નિર્મુક્તિમાં પ્રતિકમણ સંબંધી ઘણી ગંભીર વિચારધારા ઉપસ્થિત કરે છે. તેમણે સાધક માટે ચાર વિષયોનું પ્રતિકમણ બતાવ્યું છે. આ ચાર કારણો સૂક્ષ્મ દાસ્તિથી ચિંતન કરવા યોગ્ય છે :

(૧) હિસા, અસત્ય આદિ જે પાપકર્મોનો શ્રાવક તથા સાધુ માટે નિષેધ કરેલ છે, તે કર્મ કદી બાન્તિવશ કર્યું હોય તો પ્રતિકમણ કરવું જોઈએ.

(૨) શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય, પ્રતિલેખના, સામાયિક આદિ જે કાર્યો કરવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન કરેલ છે તે ન કરવામાં આવ્યાં હોય તો તેનું પણ પ્રતિકમણ કરવું જોઈએ. કર્તવ્ય હોય તે ન કરવું તે પણ એક પાપ છે.

(૩) શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત આત્માદિ તત્ત્વોની સત્યતાના વિષયમાં સંદેહ આવ્યો હોય અર્થાત્ અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ હોય તો તેનું પ્રતિકમણ કરવું જોઈએ. તે માનસિક શુદ્ધિનું પ્રતિકમણ છે.

(૪) આગમ વિશુદ્ધ વિચારોનું પ્રતિપાદન કર્યું હોય અર્થાત્ હિસાદિના સમર્થક વિચારોની પ્રરૂપણા કરી હોય તો પણ પ્રતિકમણ કરવું જોઈએ. આ વચનશુદ્ધિનું પ્રતિકમણ છે.

હવે આ ચારેય કારણો પર વિસ્તારથી ચિંતન કરીએ. પ્રથમ કારણમાં હિંસા અસત્ય આછિ પાપકર્માની આલોચના કરવા કર્યું. હિંસાદ અઢાર પાપો છે. માનવના જીવનમાં ઓછો-વર્તે અંશે આ પાપો થયાં જ કરતાં હોય છે. જીવન-બ્યવહારની સાથે આ પાપો જોડાયેલાં જ છે.

પ્રથમ પ્રાણાત્મિક: અન્ય સર્વ પ્રતોભાં અહિંસા પ્રધાન છે. તેથી તેનું સ્થાન પ્રથમ છે. અહિંસા પ્રત પ્રધાન છે માટે તેનાથી હિંસાની વૃત્તિની વાત પણ પહેલાં કહીશું. અઢાર પાપસ્થાનકમાં પણ તેનું પહેલું સ્થાન છે. ત્યાં જે શબ્દ વાપરવામાં આવ્યો છે તે છે પ્રાણાત્મિક. પ્રાણનો અત્િપાત અર્થાત્ પ્રાણવધ તે હિંસા. કોઈ જીવનો સર્વથા ઘાત કરી નાખવો, તેને શારીરિક, માનસિક પીડા પહોંચાડવી, તેને કોઈ રીતે દુઃખી કરવો તે બધું જ હિંસાની વાખ્યામાં સમાઈ જાય છે.

આપણો એ વિચારીએ કે આપણા જીવનમાં આવી હિંસા શા માટે થાય છે? તેને રોકી શકાય કે નહીં?

પ્રથમ પ્રશ્ન છે, શા માટે? મોટા ભાગના માનવો બેદરકારીશી જીવતાં હોય, નાનાં-મોટાં કાર્ય કરતાં એને ખબર જ ન રહે કે આમ કરવાથી જીવહિંસા થાય છે. એના સમયમાં એ કાર્ય થઈ જવું જોઈએ, તેથી જીવદ્યા કરવા જેટલી, જીવની રક્ષા કરવા જેટલી ધીરજ નથી હોતી. તેથી અર્થ સરતો હોય કે નહીં તો પણ જીવો મરતા હોય છે. ગ્રસ્થાવર બંને પ્રકારના જીવોની ઘાત થતી હોય છે. જો કે આપણા સમાજમાં જેને સંકલ્પ હિંસા કહીએ તેવી હિંસા તો થતી જ નથી હોતી. જાણી-બૂજીને કોઈનું ખૂન કરી નાખવું કે મારવાની બુદ્ધિથી કોઈપણ મારતાં હોતા નથી.

કેટલાક એટલા અજ્ઞાની હોય છે કે તેમને ભાન જ નથી હોતું કે આમાં જીવ છે. તેમાંય પાંચે સ્થાવર-પૃથ્વી, પાણી, અજ્ઞિન, વાયુ અને વનસ્પતિ- આ પાંચેયમાં એકેન્દ્રિય જીવો છે. આવી કેટલાકને જાણ જ નથી હોતી. તેથી આ વસ્તુઓનો બેફામ ઉપયોગ કરતા હોય છે. પાણીના વપરાશની તો કોઈ સીમા જ નથી. જોઈનું વપરાય તેનાં કરતાં આણજોઈનું વધુ વપરાય. તમારી સરકારે તેમને સગવડતા કરી આપી અને ઘરમાં પાણી આચ્યું તો દુરુપયોગ વધી પડ્યો. ગામની બહાર નદી-તળાવથી પાણી લાવવું પડતું હતું ત્યારે આવો દુરુપયોગ ન હતો. આ

રીતે અજ્ઞિ-વનસ્પતિનો ઉપયોગ પણ એમ જ થાય છે અને એકેન્દ્રિય જીવની ઘોર હિંસા થાય છે.

મોટા આરંભ-સમારંભનાં કાર્યો પણ થતાં હોય છે અને તેમાં તો છકાય જીવોની હિંસા થતી હોય છે. જીવનમાં વધી ગયેલા આડંબરો, દેખાદેખી ઈજજતના ખોટા ખ્યાલો વધુ ને વધુ આરંભ કરાવે છે. તેનાથી જ પ્રતિષ્ઠા મળતી હોય એવા ભ્રમમાં માણસો રાચતા હોય છે.

આજનો યુગમાં યુવાનવર્ગ તો માંસાહાર તરફ વળી રહ્યો છે. હીંડાને વેજુટેબલ માનીને ખાય છે અને બીજો અભક્ષ્ય આહાર પણ કરે છે. ખોટી ભ્રમણામાં તેઓ રાચતા હોય કે માંસાહારથી વધુ પ્રોટીન, વિટામિન્સ મળે છે. સાયન્સ-ડૉક્ટરોએ રિસર્ચ કરીને એ પૂર્ફ કરી આચ્યું છે કે જે પ્રોટીન, વિટામિન્સ અને બીજાં તત્ત્વો શાકાહારી ભોજનમાં છે તે માંસાહારમાં નથી. વળી માંસાહાર રોગનું ઘર છે. જે પશુનું માંસ લીધું હોય તેના શરીરમાં રોગના જવાણું હોય તો ખાનારના શરીરમાં પણ એ રોગ થાય છે. વળી અમુક પ્રાણીઓનાં માંસ જ એવાં હોય છે કે જે કેન્સર જેવા ખતરનાક રોગ ઊભા કરે છે. તો આ માંસાહાર એ તો ખાવાની લાલસાએ થતી પ્રત્યક્ષ્ય પંચેન્દ્રિયની હિંસા છે.

બીજી રીતે તમે જે કોસ્મેટિક્સનો ઉપયોગ કરો છો તે પણ કેટલાં હિસ્ક હોય છે! પરફ્યુમ માટે કેટલાં કસ્તુરી મૃગ અને ઘોડીઓને મારવી પડે છે? નહાવનાં તથા ધોવાના સાખુમાં ગાયની ચરબી પડે છે. શેખ્પુ-આફ્ટર-સેવ લોશન કે એવાં કીમ બનાવી તેની પરીક્ષા કરવા અનેક સસલાની આંખોમાં તે નાખવામાં આવે છે. સસલાની આંખો ઝૂટી જતાં તેઓ રિબાઈ રિબાઈને મરે છે. તેવી જ રીતે ઉંદર, વાંદરના જાન પણ જાય છે. રેશમનાં વસ્ત્રો બનતાં અસંખ્ય કીડાઓની હિંસા થાય છે. આમ જીવનઉપયોગમાં કેટલાં સાધનોમાં કેટલી ભયંકર હિંસા! અને આ પદાર્થો તમે હાથે બતાવતા ન હો પણ તેનો ઉપયોગ કરો તો પણ ઈન્ડાઈરેક્ટલી હિસાના ભાગીદાર થાઓ છો.

એ જ રીતે નોનવેજ હોટેલમાં જાવ, ભવે ત્યાં જઈને તમે વેજ લેતાં હો પણ એ શુદ્ધ છે કે નહીં તેની ખાતરી નથી. નોનવેજની ભેળસેળ થોડી પણ થઈ હશે કે નહીં કહી શકાય નહીં. કદાચ તમે પૂર્ણ ચોકસાઈ રાખી હોય તો પણ નોનવેજના એ ધંધાને તમે પ્રોત્સાહન આપો છો.

સંપૂર્ણ વેજટેરિયન હોટેલમાં જતાં તમને નાનમ લાગે છે અને નોનવેજ હોટેલમાં જવામાં તમે તમારી પ્રતિષ્ઠા માનો છો. આ ભયંકર મૂર્ખતા છે. આજે તમે આ હોટેલમાં જઈ વેજટેબલ ખાણું ખાવ છો, કાલે તમારાં બાળકો એ જ હોટેલમાં જઈ બધું જ ખારો. માટે તમે સમાજના-ધર્મના, તમારી જ આવતી પેઢીના મહાન ગુનેગાર!

જીવનમાં થતી આવી અનેક પ્રકારની હિંસા જીવને અકળાવતી હોય. બચાય તેટલું બચવું છે, એવી ભાવના નિત્ય અંતરમાં રહેતી હોયતો જરૂર તેમાંથી મુક્ત થવાના ઉપાય મળે. તેમાં પ્રથમ ઉપાય છે:

જીવનને સાદું બનાવવું. આવશ્યકતાઓને ઓછી કરવી. જેટલી સાદાઈ હશે તેટલી વસ્તુઓનો ઉપયોગ ઓછો થશે. બહુ જ મર્યાદિત પદાર્થો વડે જીવી શકશો. જેટલી વધુ મર્યાદા આવશે એટલી હિંસા ઓછી થઈ જશે. આવશ્યકતાનુસાર જ ધન-પદાર્થ-વસ્ત્રો વગરે લેશો તેથી વધારાની હિંસાથી બચી જશો.

બીજું, પ્રતિક્ષણ સાવધાની. પ્રમાદ-આળસના કારણો હિંસા ન થઈ જાય તેનો પૂરતો ઘ્યાલ રહે. જીવ, અર્થ નહીં પણ અનર્થે જ વધુ દંડાય છે. જો જાગ્રત હોય તો અનર્થદંડથી જરૂર બચી શકે. તે છતાં ભૂલ થઈ જાય તો તે ધ્યાન બહાર ન રહે, તે તરફ લક્ષ્ય હોવું ઘટે અને ફરી એવી ભૂલ ન થાય, પાપનું પુનરાવર્તન ન થાય તે લક્ષ્યમાં રહે.

સૌથી વધુ મહત્વપૂર્ણ ઉપાય તો એ કે જીવનની તૃષ્ણા-લાલસાને ઓછી કરવી. જેટલી તૃષ્ણા વધારે એટલા રાગ-દ્રેષ વધારે. તૃષ્ણા વધવાથી અંતરની કોમળતા ઓછી થઈ જાય અને કઠોરતા વધે, અને જ્યાં કઠોરતા છે ત્યાં શારીરિક અને માનસિક બંને પ્રકારે અન્ય જીવોને ત્રાસ દેવાની વૃત્તિ પણ ઊભી જ છે. માટે તૃષ્ણા તથા તૃષ્ણાથી ઉત્પન્ન થતાં રાગ-દ્રેષ પર કાબુ મેળવવાનો પ્રયત્ન સતત નિરંતર રહ્યા કરવો જોઈએ.

આવા ઉપાયો સમજાપૂર્વક, જાગૃતિપૂર્વક જો થતા રહે તો જરૂર જીવનમાંથી હિંસાનું પ્રમાણ ઓછું થઈ જાય. ઉપર બતાવેલા હિંસાનાં કારણોમાંથી કોઈ પણ કારણનું સેવન થયું હોય અને પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત અનંતા સિદ્ધ કેવળી ભગવંતની સાક્ષીએ તરસ્સ મિશ્રામિ દુક્કડં.

બીજું પાપ મુખાવાદ: મૃખા એટલે જૂઠ, અસત્ય. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં અસત્યનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે -

અસદભિધાનમનૃતમઃ

અસત્તુ બોલવું તે અસત્ય છે. જો કે અહીં વ્યાપક અર્થમાં અસત્ત - ચિંતન અને અસત્ત - આચરણને પણ અસત્યમાં જ સમાવી દીધાં છે. અહીં આપણો અસત્ત ભાષણ વિષે જ વિચાર કરશું.

જ વસ્તુ જે રૂપમાં છે તેનો તે રૂપે સર્વથા નિષેધ કરવો અથવા હોય તેનાથી વિપરીત કહેવું તે અસત્યનો એક પ્રકાર. તથા જે સત્ય હોવા છતાં પણ અન્યને પીડા ઉપજે એવું દુર્ભાવનાયુક્ત કથન તે બીજો પ્રકાર.

આપણા જીવનમાં આ બંને પ્રકારે અસત્યનું ભાષણ થતું હોય છે. કેટલીક વાર પ્રત્યક્ષ રીતે બીજા જોઈ શકતાં હોય કે જાડતાં હોય છતાં કહીએ કે આમ છે જ નહીં. મને બરાબર ખબર છે, આમ જ છે, પણ આમ નહીં. હડહડતું જૂઠાણું ચાલતું હોય છે. તમારા સંસારનો વ્યવહાર તો આમ જ ચાલતો હોય છે.

માણસ જૂદું બોલે તેની પાછળ ઘણાં કારણો હોય છે. મોટે ભાગો કોઈ ને કોઈ લોભના કારણો એ અસત્યનો આશરો લે. પહેલી વાત તો એ કે ધન મેળવવાની લાલચે તો ન જાણો કેટલું ખોટું બોલે, ખોટું ચિંતવે. તે અસત્ય ભાષણનો વ્યવહાર વેપારી સાથે, ગ્રાહક સાથે, સરકારી ઓફિસરો સાથે, બધા સાથે થતો હોય છે.

એ જ રીતે પ્રતિષ્ઠા મેળવવા, ઈજજત વધારવા, પોતાનાં સંતાનોને કે અન્યના સંતાનોને વરાવવા-પરણાવવા માટે પણ અસત્યનો આશરો, આમ ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓ માટે, પછી તે ગમે તે પ્રકારની હોય પણ તે માટે અસત્ય બોલે. માનવ એ નથી સમજતો કે જૂદું બોલીશ તેથી વધુ ધન-પ્રતિષ્ઠા કે બીજું પ્રાપ્ત થઈ જશે એવું નથી. એ તો જે સમયે જેટલું જે-જે ભાગમાં છે તે જ મળશે. પુરુષાર્થ કરવો જરૂરી છે પણ અસત્યનો આશરો લેવો જરૂરી નથી.

ક્યાંક સપદાઈ જવાનો કે નુકસાન વેઠવાનો ભય હોય તો પણ માણસ જૂદું બોલે. પણ, એ જાણતો નથી કે અસત્ય છાનું રહે નહીં. આજ નહીં તો કાલે પણ ઉધાણું તો પડવાનું જ.

હસતાં-હસતાં જૂદું બોલવું, એને તો જાડો જૂદું સમજતાં જ નથી. વાત-વાતમાં, કોઈની હાંસી-મશકરી કરતાં જૂઠ. એ તો ખ્યાલ રાખજો કે કોઈની પણ હાંસી-મશકરી, જૂદું બોલ્યા વિના થતી નથી. જૂદું બોલાય છે માટે જ તે મશકરી છે અને તમારા જીવનમાં આનંદ માણવાનું સાધન પણ કોઈની મશકરી જ છે. એ સિવાય મજા આવતી નથી. ખરેખર જેને જૂદમાંથી બચવું છે તેણો તો આ વસ્તુને છોડી દેવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જેમાં ક્ષાણિક આનંદ સિવાય કશું જ મળતું નથી અને ક્યારેક તો મશકરી મોતનું કારણ બની જાય છે. માટે એ સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

કોધના આવેશમાં આવી અન્યને નીચા દેખાડવાની વૃત્તિથી પણ માણસ જૂઠી વાતો કરતો હોય છે અને શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે કે કોધી માણસના આંખ-કાન બંધ થઈ જાય છે, માત્ર મુખ જ ખુલ્લું રહે છે. તેથી એ શું બોલે છે અની ખબર રહેતી નથી. સાચું-ખોટું બધું જ બોલાતું હોય છે. એવી જ રીતે કોઈનાં રહસ્યો ખુલ્લાં કરવાં, ધ્રાસકો પડે એવું બોલવું, પોતાનાં જ સ્વજનના મર્મ કહી દેવાં, કોઈને ખોટી સલાહ આપી ખોટે રાહે ચઢાવી દેવા, ખોટા સહીસિક્કા કરવા વગેરે સ્વાર્થ કે પ્રમાદના કારણો જ થતું હોય છે. માટે તે સર્વ અસત્ય છે અને ત્યાજ્ય છે.

આમ અનેક પ્રકારના આવેશોને કારણો જૂઠનું સેવન થતું હોય, ક્યારેક સત્ય પણ કડવું હોય તો તે અસત્યની કોટીમાં મૂકાય છે. મૂઢને મૂઢ કે કાણાને કાણો કહેવો તે ભાષાકીય દૃષ્ટિએ સાચું હોવા છતાં પણ સામા માણસને દુઃખ ઉપજાવે છે માટે તે ત્યાજ્ય જ છે. કહ્યું છે -

સત્ય બ્રૂયાત, પ્રિય બ્રૂયાત

સત્ય બોલો પણ પ્રિય બોલો. જે કોઈને દુઃખકારી ન હોય. આમ તમારા રોજિંદા જીવનમાં આવા અસત્ય ભાષણની પરંપરા સર્જતી હોય છે. કેટલીક વખત તો તમને ખ્યાલ પણ નથી હોતો કે તમે જૂઠ બોલો છો. કારણ ઘણાં અભ્યાસના કારણો બધું જ Common થઈ ગયું છે. પણ નહીં, સત્ય જ ધર્મ છે. માટે જીવનમાં સત્ય બોલવાનો જ આગ્રહ રાખવો. થોડું નુકસાન વેઠવું પડે તો વેઠી લેવું પણ સત્ય તો ન જ છોડાય.

સત્યવાદી બનવા માગતા હો તો જીવનમાં બે સિદ્ધાંતને ઉત્તારવા પડશે.

એક તો મન, વચન, કાયાની એકરૂપતા. જેવું વિચારો, એવું જ બોલો, એવું જ કરો. બોલવું જૂદું-કરવું જૂદું-વિચારવું જૂદું, આ જ મહા જતરનાક છે. એ જૂઠ તરફ દોરી જાય છે. માટે ત્રણો યોગોની એકરૂપતા લાવવાનો પ્રયાસ કરો.

પ્રમત્નયોગનો ત્યાગ, અર્થાત્ બેદરકારી, અસાવધાનીનો ત્યાગ કરો. હવે એ તો બધું ચાલે. તેમાં કોઈ વાંધો નહીં. આવી નીતિ ન અપનાવો. બીજાનો પણ વિચાર કરો. તો જરૂર સત્યના શરણામાં જઈ શકશો.

અસત્યના જેટલા કારણો કહ્યાં, તેમાંનું કોઈ પણ કારણ સેવાયું હોય તો અરિહંત અનંતા સિદ્ધ, કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ મિશ્છામિ દુક્કડ.

ત્રીજું પાપ અદતાદાન: એનો બહુ જ સ્થૂલ શર્ષ્ટમાં અર્થ કરીએ તો કોઈની માલિકિની ચીજ, તેના માલિકની રજા વગર લેવી તે અદત. જેને બીજા શર્ષ્ટોમાં ચોરી કહીએ.

આ ભાવને જરા સૂક્ષ્મતામાં જઈને વિચાર કરીએ. ચોરીની ભાવના મનમાં જાગો છે કેમ? મનમાં ઊંડાણમાં જઈને તપાસશું તો ખ્યાલ આવશો કે અંતરમાં બધું જ મારું કરી લેવાની જબરદસ્ત લાલસા પડી છે. મનતો એમ વિચારે કે આ વિશ્વમાં જેટલી સંપત્તિ છે તે મને મળી જાય. પણ એ તો કોઈ રીતે શક્ય નથી. તો પછી જેટલી વધુમાં મેળવી શકાય તો કોઈ પણ હિસાબે મેળવવી. તેમાં ન્યાય, નીતિ, પ્રમાણિકતા, સદાચાર બધું જ નેવે મૂકવું પડે તો મૂકી દેવું પણ ધન જોઈએ. સમાજમાં શ્રીમંત કહેવડાવવાની લાલસા આ બધું કરાવે. પણ ત્યાં માનવ એ ન વિચારે કે આ બધું કેટલા દિવસ માટે? બની શકે કે આજે બધાં જ પાપ કરીને આ મેળવી લઈ ને કાલે ચાલ્યું જાય. સાંભળો છો ને કે ગવન્મેન્ટની રેડ પડીને બે-ચાર કિલો સોનું લઈ જાય. જ્યાં કાંઈ બોલવાનો પણ અવકાશ ન રહે. ફરિયાદ કરવાનું સ્થાન જ ન હોય. તમે ગવન્મેન્ટની ચોરી કરો તો એ તમને આ રીતે લુંટે. સરવાળામાં કંઈ નહીં. માટે જ વધુમાં વધુ મેળવી લેવાની લાલસાને છોડવી જરૂરી છે. કોઈનાં ખોટાં કાર્યાને પ્રોત્સાહન આપવું, કોઈને પ્રાપ્ત્ય કરતાં શીખવવું, નીતિ સદાચારની પરવા કર્યા વિના જે માર્ગથી ધન આવતું હોય તે માર્ગ આવવા દેવું. આ બધા જ ચોરીના પ્રકારો છે.

આ તો થઈ ધનની વાત. પણ માનવ, તનચોર કે મનચોર પણ હોય છે.

જ્યાં જેને જેટલું કાર્ય કરવાનું છે તે કરવું નહીં. તે પણ ચોરી.

એક માણસ સર્વિસ કરે છે. તેને જેટલા કલાક, જેટલું કામ કરવાનું હોય તે નથી કરવું ને પગાર પૂરો જોઈએ છે. તેની સામે શેઠ એમ ઈચ્છે કે વધુમાં વધુ કામ કરાવી ઓછા પૈસા આપું બને ચોર!

સ્કૂલ-કોલેજનો શિક્ષક પણ આ જ વિચારે. જેટલું ને જેવું ભડાવવાનું છે તે ભડાવવું નથી. શિક્ષક તરીકેની પોતાની ફરજ પૂરી બજાવવી નથી. વિદ્યાર્થીને પણ પૂરું ભડાવું નથી. પરીક્ષા આવે ત્યારે ચોરી કરી પાસ થવું છે. ચોરી ન કરવા મળે તો શિક્ષકોને છરા બતાવવા છે. કેવી હલકી મનોવૃત્તિ! શિક્ષક ને વિદ્યાર્થી બને ચોર!

ઘરસંસારમાં સંયુક્ત કુટુંબ હોય તો દેરાણી-જેઠાણી, સાસુ-વહુ, નાણંદ-ભોજાઈને કોઈને પોતાનું પૂરું કર્તવ્ય બજાવવું નથી. સહુને આરામ અને આનંદ જોઈએ છે. જેટલું કામ કરવાનું હોય તે કરવું નથી. સહુ કામચોર.

આમ અનેક રીતે તનચોર હોય છે.

તો વળી કેટલાક મનચોર. માનસિક ભાવોથી, પ્રેમથી, સુજનતાથી, સહદ્યતાથી સહાનુભૂતિથી જ્યાં વર્તવાની જરૂર છે ત્યાં વર્તતા નથી. તમારા થોડા મીઠા પ્રેમભરેલ શબ્દો જ, થોડી સહાનુભૂતિ કેટલાક દુઃખી જનોનાં દુઃખને દૂર કરી શકે તેમ હોય પણ એટલુંયે ન થઈ શકે. પૈસા તો ન આપી શકો પણ હદયના સારા ભાવોથી પણ કંઈ ન કરી શકો ? તો એ મનચોરી છે.

આવા ચૌર્યભાવથી રંજિત આત્માને શુદ્ધ કરવો હોય તો અંતરમાં પડેલી અમર્યાદિત લાવસાને દૂર કરવી પડશે. જે મધ્ય તેટલામાં સંતોષથી જીવતાં શીખવું પડશે. મેળવવું ખરું પણ પાપ કરીને નહીં. ભાગ્યમાં હોય અને સત્ત પુરુષાર્થ વડે મળે તો ભલે. એ મેળવવામાં કંઈ વાંધો નથી.

વળી, હું જ સુખ-શાંતિ, આરામથી રહું તેમ નથી, અન્ય જીવો પણ આનંદ અને શાન્તિનો અનુભવ કરે. તે માટે મારા તન-મનથી જે થશે તે બધું જ કરવા હું તૈયાર છું. આવી ભાવના રાખશો તો જીવન સંવાદી બનશો. જીવનનો આનંદ અત્યારે લો છો એથી વિશેષ લઈ શકશો.

ચોરીના વિવિધ પ્રકારોમાંથી કોઈપણ પ્રકાર આચરણમાં આવો હોય અને પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત અનંતા સિદ્ધ કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડં.

ચોથું પાપ મૈથુન: અહીં કામવૃદ્ધિને મૈથુન કહું છે. માનવમન વાસના અને વિકૃતિથી ભરેલું હોય છે. જેના જીવનમાં કંઈક સદાચાર ગુણો કેળવવાનો મોકો મળ્યો હોય અથવા તો સંસ્કારી વાતાવરણમાં ઉછર્યા હોય તેના જીવનમાં સદાચારને સ્થાન હોય. અન્યથા દુરાચાર જીવનમાં પ્રવેશી જાય છે.

આ યુગમાં તો વધેલાં વૈજ્ઞાનિક સાધનોએ, તમારાં બાળકો અણસમજુ હોય, કુમળા માનસના હોય ત્યારથી જ તેમનામાં કુ-સંસ્કારો નાખવાના શરૂ કરી દીધાં છે, જે બાળકના અવચેતન મનમાં એવા દઢ રીતે બેસી જાય છે કે એ બાળક હજુ કિશોરવયનો ન થયો હોય ત્યાં જ તેની વાણી અને વર્તનમાં આવે છે. પરિણામે તેના જીવનની પવિત્રતા અને નિર્દોષતા નાટ થઈ જાય છે. એ સામાજિક ગુના કરતો થઈ જાય છે. આ છે આજના યુગની દેન!

તમારા જીવનની વાત કરીએ તો મોટા ભાગના માણસો ભેગા થાય ત્યારે બીજાસ વાતો કરતા હોય છે. મોઢામાંથી અપશબ્દો કાઢતા હોય છે. આ તેના અંતરમાં રહેલ હલકી વૃત્તિઓનું દર્શન છે. દસ્તિથી, ભાષાથી, વિચારોથી કોઈના પર પણ કુદુષિ કરવી તે દુરાચાર છે.

જીવનમાં સત્તને જાળવી રાખવું, જીવનની પવિત્રતા જાળવી રાખવી. દુરાચારને પ્રવેશવા ન દેવો તે છે સદાચાર. જેનાથી જીવનમાં સદગુણોની વૃદ્ધિ થાય તે બ્રહ્મચર્ય. પોતે પોતાના આભાની નજીક જઈ શકે, સ્વમાં સ્થિર થઈ શકે તે બ્રહ્મચર્ય.

બ્રહ્મચર્ય વ્રતની આરાધના માટે મન, વચન, કર્મથી સર્વથા પવિત્ર રહેવા પ્રયત્ન કરવો. ‘સ્વદારા સંતોષ’ની વાત આપણા શાસ્ત્રમાં સમજાવી છે તે અતિ ઉત્તમ છે. પુરુષે પોતાની પરિણાિત પત્ની અને સ્ત્રીએ પોતાના પરિણાિત પત્તિ સિવાય અન્ય પ્રત્યે કુ-વિચાર પણ ન કરવો એ સદાચારી જીવન જીવવાની ચાવી છે. સહુએ આવા સદાચારી બનવું જોઈએ.

આજના આ વિષમ યુગમાં વિકારોથી પીડાતા માણસ વધુ ને વધુ

દોષો આચરવા પ્રતિ પ્રેરાય છે અને જીવન નાષ્ટ-ભાષ્ટ બની જાય છે.

સ્ત્રીએ પર-પુરુષ પ્રત્યે મન-વાણી-વ્યવહારથી નિર્મળ રહેવું જરૂરી છે અને આ રીતે પુરુષે પર-સ્ત્રી પ્રત્યે પવિત્ર ભાવના કેળવવાની જરૂર છે.

સહુએ પોતાના અંતઃકરણને તપાસવાની જરૂર છે. જો કોઈ ક્ષણે વિકારી વૃત્તિઓએ ઉછાળા મારીને બીભત્સ વિચાર-વાણી કે વર્તન કરાયું હોય ને બ્રહ્મશર્ય સંબંધી પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત અનંતા સિદ્ધ કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીએ તસ્સ મિશ્છામિ દુક્કડં.

પાંચમું પાપ પરિશહે: પરિશહની વાખ્યા કરતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે:

મૂઢછ પરિશગહો કૃતો

આસક્તિ એ જ પરિશહ છે. વસ્તુ નાની હોય કે મોટી, જડ હોય કે ચેતન, બાધ હોય કે આંતરિક, અરે! કોઈ વસ્તુ ન પણ હોય છતાં તેની આસક્તિમાં વિવેકશૂન્ય થઈ જવું તેનું નામ છે પરિશહ.

આ પાપના મૂળમાં પણ તૃષ્ણા જ પડેલી છે. એક તો કંઈક મેળવી લેવાની તૃષ્ણા અને બીજી મખ્યા પછી હું જ ભોગવું, મારી પાસે જ રહે. મારી માલિકિનું હોય એવી તૃષ્ણા!

જીવન જીવવામાં સાધનોની, માલ-મિલકત, ધન-ધાન્ય વગેરેની આવશ્યકતા હોય. પણ તેની મર્યાદા હોવી આવશ્યક છે. એટલું જ નહીં, ધારીએ ત્યારે છોડી શકીએ, બીજાને જરૂર હોય તો આપી શકીએ એવી ઉદારતા-અનાસક્તિ હોવી જરૂરી છે.

જીવન જીવવાનો અધિકાર આપણો છે તેમ સહુનો છે. વળી તમે જે કંઈ મેળવ્યું છે તે માત્ર તમારા જ પુરુષાર્થથી નથી મખ્યં. તમારું ભાગ્ય ભવે કામ કરતું હશે પણ અન્ય અનેક જીવોની મહેનત તેમાં ઉમેરાઈ છે. તેથી માનવનું એ કર્તવ્ય થઈ પડે છે તે પોતે સારી રીતે જીવે, સાથે અન્યને પણ જીવવામાં સહાય કરે.

પોતાની પાસે રહેલી પૂંજુમાં મમતવની ભાવના જ પરિશહ છે. મમત્વ સર્વ દોષોનું મૂળ છે. મમત્વ જ તૃષ્ણાને વધારનાર છે.

વળી બીજી રીતે વિચાર કરીએ તો, સમાજમાં કંઈક છો, સમાજ માને, પૂજે, માન આપે એવી ભાવનાથી પણ ધન મેળવવાની લાલસા વધતી જાય છે. ધન વિના કોઈ નહીં બોલાવે. માટે પાપ કરીને પણ પૈસો એકઠો કરવો એવી વૃત્તિ કાયમ રહે છે. આ બધું જ માત્ર ક્ષણિક છે.

માનવ પોતાના સદાચારથી, પોતાની આગવી પ્રતિભાથી સમાજમાં ઊંચું-સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આવી શ્રદ્ધા રાખી તૃષ્ણા અને લાલસાને ઓછી કરવા પ્રયાસ થવો જરૂરી છે.

પાપથી આવતા પૈસાનો પરિશહ કોઈ રીતે હિતકારી નથી એ વિશ્વાસ હદ્યમાં બેસી જવો જોઈએ.

અંતરમાં રહેલ ધનની અમાપ તૃષ્ણા કેટકેટલાં પાપ-પ્રપંચો કરાવે છે? એ સર્વ પ્રપંચો આત્મા માટે પરંપરાએ દુઃખકર્તા જ છે. જો જીવનમાં સંતોષ અને તૃપ્તિ હોય તો આવા પ્રપંચોથી જીવ બચી જાય.

ધનની આસક્તિએ પ્રપંચો કરાવ્યા હોય અને તેમાં જીવને હાનિ પહોંચાડી હોય ને પરિશહ સંબંધી કોઈ પણ પાપ-દોષ લાગ્યો હોય તો અરિહંત, અનંત સિદ્ધ કેવળી પરમાત્માની સાક્ષીને તસ્સ મિશ્છામિ દુક્કડં.

છદ્દું પાપ કોધ: કોધથી કોણા પરિચિત નહીં હોય? નાના બાળકને પણ કોધ કરતાં આવડે, બોલતાં કે બેસતાં ન શીખ્યું હોય એવંદું બાળક પણ કોધ તો કરે જ. એ તેને શીખવવું ન પડે. આવડા બાળકને કોધ કરવાનું શું કારણા?

જીવમાં પડેલો અહ્ં. નાના કે મોટા સહુના દિલમાં એક ઈચ્છા તો પડી જ હોય કે હું ધારું તેમ થવું જોઈએ. એમ ન થાય તો તરત ગુસ્સો આવે. જે વ્યક્તિ તેને માટે પ્રતિકૂળ થઈ હોય તેના પર એ કોધ કરે. ગુસ્સો આવે ત્યારે માણસ વિચારવા નથી ઊભો રહેતો કે સામે કોણા વ્યક્તિ છે. હા, પોતે વિવેકી હોય તો વાણી પર થોડો કાબૂ રાખી શકે, બાકી કોધ તો આવે જ.

તમારા રોણિંદા જીવનમાં કેટલી વાર કોધ આવે છે તે વિચારો! અને તેની પાછળના કારણને પણ વિચારો. ક્યારેક આ કારણા નજીવાં હોય છે તો ક્યારેક મોટાં પણ હોય છે. છતાં એ બ્યાલ રાખવો જરૂરી છે કે કોધ કરવાથી જે કામ નથી સરતું તે સમતા રાખવાથી થઈ જાય છે. મુખ્ય વાત તો એ છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિને બીજા કોઈ તેના પર કોધ કરે એ ગમતું નથી! વિચિત્રતા તો ત્યાં છે કે પોતે બધા પર ગુસ્સો કરે પણ તેના પર કોઈ ગુસ્સો ન કરી શકે! આ છે અહ્ં!

કોધ કરવાથી પોતાનો આત્મા તો મહિન થાય જ છે પણ અન્યને કેટલો સંતાપ થાય છે? અન્યને માનસિક પીડા પણ આપણો આપીએ

છીએ. વાતાવરણ પણ દૂષિત થઈ જાય છે. ક્યારેક માણસો એટલો ગુસ્સો કરે કે તે જઘડાનું રૂપ ધારણ કરી લે ત્યારે કેટલા બધા માણસોને ઉદ્ઘેગ વધે. આત્મામાં હલચલ મચી જાય અને ફળસ્વરૂપ વેરાનુંબંધનાં કર્મ બંધાય.

જીવનમાં સમતા ન હોવાના કારણો જ આજના યુગમાં કૌટુંબિક જીવન અસ્તિત્વસ્ત થઈ ગયાં છે. કોઈ એક-બીજાનું સહન કરવા તૈયાર નથી. સહુ-સહુના મનમાં સવારોર છે. હું કોઈથીય ઓછો નથી. આવી મગરૂરી બધાનાં જ મનમાં ભરી છે, જેથી જીવન જેરમય થઈ જાય છે. કર્મબંધનથી બચવું હોય અને જીવનને શાંતિ-આનંદથી જીવવું હોય તો સમતા અને સહિષ્ણુતા બંને કેળવવાની જરૂર છે.

કોધ સંબંધી દોષ લાગ્યો હોય તો, મિશ્યામિ દુક્કડ.

સાતમું પાપ માન: માન કહો, અભિમાન કહો, ગર્વ કહો, અહંકાર કોઈ, બધું જ એક. હું કંઈક છું, બીજા બધાં કરતાં શ્રેષ્ઠ છું, કોઈથી જરા પણ ઉત્તરતો નથી. આવી જાતનો પોતાની વિધેનો જ્યાલ માનવને અભિમાનમાં રાયતો રાખે છે.

પોતાની પાસે ધન હોય તો ધન પણ અભિમાનનું કારણ બને છે. અરે! કેટલાક એમ કહેતા હોય, આ ગામમાં મારા જેટલો પૈસો કોઈ પાસે નથી. હું સહુથી શ્રીમંત! એવો જ મદ સત્તાનો. એક નાની સંસ્થાનો પ્રમુખ કે એક ફર્મનો મેનેજિંગ. ડાઈરેક્ટર થઈ ગયો કે અભિમાનથી જ વાત કરે, બીજાને તુચ્છ સમજે! તેને પૂછીએ કે તું જે સંસ્થાનો પ્રમુખ છે એવી સંસ્થા દેશમાં કેટલી? તે તે સંસ્થાઓના પ્રમુખો પણ હશે ને! પણ તું સહુથી મોટો! જે ફર્મનો ડાઈરેક્ટર હોય એવી ફેફટરીઓ તો અહીં ઢગલાબંધ છે અને તેમાં તારાથી યે સમજદાર, ભાગ્યલા ડાઈરેક્ટર છે. તેમાં તું કોણ? બાપના પૈસાના જોરે અભિમાન કરતો પેલો વિદ્યાર્થી જ્યારે અન્ય વિદ્યાર્થીઓને રંજાડે છે, ત્યારે શિક્ષકે તેને બોધપાઠ આપ્યો કે ભારતના નકશામાં તારું અમદાવાદ ક્યાં? અને તેમાં તારા બાપના બંગલાનું સ્થાન ક્યાં? જેને નકશામાં એક નાનકડા બિંદુ જેટલી પણ જરૂર્યા મળી નથી તેનું અભિમાન શું?

પણ આવું ક્યાં વિચારે છે માણસ? એ તો પોતે જ કંઈક છે એમ માની ઊંચી ગરદન રાખી ચાલતો હોય!

મારી બહેનો પાસે રૂપ હોય, આવડત હોય. પિતા કે પતિનો પૈસો હોય, પોતા પાસે ભાડાતર હોય, પછી જોજો અનો રૂઆબ! ધરતી પર પગ પડા ન મૂકે! એટલા અધ્યર ચાલે!

આવી જાતનાં અભિમાનો એ સૂચયે છે કે અભિમાન કરનાર વક્તિ કેટલા સંકુચિત કુંડાળામાં પડી છે! આ વિચાટ-વિશ્વને જુઝો તો ‘બહુરતના વસુંધરા’ ના ન્યાયે અનેક રત્નો પૃથ્વી પર પડ્યાં છે, જેમાં પોતાનું સ્થાન પણ આવી શકે તેમ નથી. આવો જ્યાલ જો તેને આવે તો અભિમાન ઓગળી જાય.

માનવે એ સમજવાની જરૂર છે. જેના માટે અભિમાન કરું છું તે બધું જ ભૌતિક અને સ્વખનવત્ત છે. કાયમ રહેનાર નથી. નાશવંત છે. આજે જેના માટે અભિમાન કરું છું કાલે થખડ મારીને ચાલતું થશે, તો બધાની પાસે મારે લાચારી કરતાં જવું પડશે. માટે કોઈપણ રીતનું અભિમાન કરવું યોગ્ય નથી.

નમ્રતા એ જ જીવનની શોભા છે. જે નમીને ચાલે છે તે જ મહાન બની શકે છે. આપણા જેટલા મહાપુરુષો થયા એ બધા નમ્રતા વડે જ મોટા થયા છે. અભિમાની માણસની વૃત્તિ અક્કડ હોય, તેને બટકતાં વાર ન લાગે. જ્યારે જે નમ્ર છે તે વાંસની છોય તથા નેતર જેવું નરમ જેવું નરમ હોય કે કદી તૂટે નહીં.

આપણું અભિમાન કેટલા જીવોને ત્રાસરૂપ થાય! પોતાના અહંના પોખણા માટે અન્યને તુચ્છ સમજી તેને અપમાનિત કરવામાં પણ માણસને વાંધો ન આવે. તે ત્યારે જોઈ ન શકે કે મારો સત્તાનો મદ અન્ય માટે કેવો દુઃખદાયી છે. અરે! આપણાં શાસ્ત્રોમાં એવાં દૃષ્ટાંતો છે કે સત્તાના મદમાં આંધળા બની માણસોએ કેવા ઉચ્ચ વેરાનુંબંધ બાંધી લીધા હોય એને તે ભોગવતાં પછી પોતાને જ પીડા ખમવી પડી હોય.

તો અભિમાનથી અક્કડ બની ન ચાલતાં. નમ્રતાને કેળવી વિનયશીલ બનવું જરૂરી છે. જે આ જીવનમાં સુખ-શાંતિ અને આનંદનું કારણ બને અને ભવિષ્ય માટે અશુભ કર્મબંધથી અટકાવે.

અભિમાને દુઃખ ઉપજે, અભિમાને જશ જાય,
મિશ્યા અભિમાને કરીને, જાનનું જોખમ થાય.
માટે અભિમાન સર્વથા ત્યાજ્ય છે. અભિમાન સંબંધી દોષ લાગ્યો

હોય તો મિશ્રામિ દુક્કડં.

આઈમું પાપ માયા: માયા અર્થાત્ કપટ, પ્રપંચ. સ્વાર્થમાં આંધળો બની માણસ પ્રપંચલીલા ખેલતો હોય છે, સાચાનું ખોટું અને ખોટાનું સાચું કરતો હોય, ભોળા માણસને ભરમાવતો હોય. તેમાંય ઘનની લાલસામાં લપસી પડેલો માણસ મહાભયંકર પ્રપંચો કરતો હોય. તેના હિસાબમાં પણ ગોટાળા હોય. જો કોઈ અભણ-ગામડિયો માણસ મળી જાય તો તેને બરાબર નિયોવી નાભે. એ એવો હિસાબ કરે :

સોળ પાંચ પચ્ચીશી, પાંચ કમ નષ્ઠે તો દેસી! સોળ પંચા પંચાશી. પાંચ ઓછા કર્યા તો નેવું થયાં. બસ નેવું જ દેવાના રહ્યાં. જે માણસ પાસેથી અંશી રૂપિયા લેવાના છે તેમાંથી પાંચ ઓછા કરી તમારી પાસેથી નેવું જ લઈશ. પેલો સમજે નહીં તેથી ખૂશ થાય કે શેઠ પાંચ ઓછા કર્યા.

આમ અનેક જાતની છેતરપિંડી કરીને ઘન ભેગું કરે. રાજ્યને ભરવાનો Tax ન ભરતાં તેમાંય ગોટાળા કરે. આવી પ્રપંચલીલા વડે ઘન કમાઈ શેઠ કહેવાય અને પાંચમાં પૂછાય! મોટો દાનેશ્વરી કહેવાય!

એ જ રીતે ઘરમાં રહેતા અન્ય સત્યો સાથેના વ્યવહારમાં પણ આવું ચાલે. એક-બીજાથી છુપાવવું-સંતાડવું, ખોટું કહેવું, ખોટું બતાવવું. અમે એવું જોયું છે. દરાણી-જેઠાણી સાથે રહેતાં હોય તો એક-બીજાનાં બાળકોને એક-બીજાના રૂમમાં મોકલે. જા, જોઈ આવ તો, કાકી શું કરે છે? અનાં છોકરાઓને શું આપે છે? વગોરે-વગોરે. આવી જે વૃત્તિ તે પણ માયા-પ્રપંચ છે.

વળી એક વાત એ છે કે માયા-પ્રપંચ કરવાનું કારણ પણ એ જ છે કે પોતે ખોટો છે. જે ખોટો ન હોય, સત્ય રાહે ચાલતો હોય તેને પ્રપંચ કરવાની જરૂર ન પડે. તેની જીવનકિતાબ ખુલ્લી હોય. તે જેવો છે તેવો જ સહુની સામે રજૂ થઈ શકે છે. તેને છુપાવવાનું કંઈ હોટું નથી. જ્યાં માયા છે ત્યાં સરળતા નથી. અને આત્મસંતોષી જીવન માટે સરળતા એ પહેલી શરત છે. સરળ વ્યક્તિ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ કર્મ ઓછાં બાંધે છે અને સામાજિક કે કૌટંબિક દૃષ્ટિએ બધાનો વિશ્વાસ અને પ્રેમ જીતી શકે છે. માયાવીને માયા-પ્રપંચ દ્વારા થોડા સમયમાં બહુ બધું મળી જતું હોય તેમ લાગે પણ કર્મ-બંધન વધુ કરે છે અને ધીરે-ધીરે સહુમાંથી વિશ્વાસ

પણ ગુમાવી બેસે છે. તેને કોઈના તરફથી સાચો પ્રેમ મળતો નથી.

માટે જ માયા-પ્રપંચના ભાવોને છોડી સરળતાને અપનાવતાં શીખો. બહારથી થોડું નુકશાન થતું દેખાય તો ભલે થાય, પણ સરવાળે તમે લાભમાં જ રહેશો. માટે સરળતા એ જ સર્વોત્તમ ગુડા છે.

માયા પ્રપંચને સેવી આત્માને કલુષિત કર્યો હોય ને પાપદોષ લાગ્યો હોય તો, તરસ મિશ્રામિ દુક્કડં.

નવમું પાપ લોભ: શાસ્ત્રોમાં કોધાદિ ચાર કખાયોના ફળ બતાવતાં કહ્યું છે:

કોહો પીડી પણસેઝ, માળો વિણય-નાસણો।

માયા મિતાળિ નાસેઝ, લોમો સબ વિણાસણો॥

કોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે. માન વિનયનો નાશ કરે છે. માયા મિત્રતાનો નાશ કરે છે. પણ લોભ તો સર્વ ગુણોનો નાશ કરે છે. વ્યવહારમાં પણ સર્વ પાપના મૂળ રૂપ લોભને જ કહ્યો છે.

લોભી માણસ ઘનનો લોભ તો કરે જ. પોતે સારી જીવે નહીં અને અન્યને સારી રીતે જીવવા ન દે. પોતે ખાય નહીં, બીજાને ખાવા દે નહીં. ઘણું મેળવ્યા પછી પણ તેના હાથથી એ ઉપયોગ કરી શકે નહીં.

કેટલાક માણસને તો એવી તૃખ્જા હોય કે સાત પેઢી ખાય તેટલું તેને ભેગું કરવું હોય. ભેગું કરે પણ ખરો. છાતાં કોઈને વાપરવા ન દે. પેલા તિજોરીમાં પુરાઈ રૂપિયા ગણતા શેઠની જેમ તિજોરીમાં જ મૃત્યુને શરણ થઈ જાય.

લોભી વ્યક્તિનું સમાજમાં પણ સ્થાન રહે નહીં. સમાજમાં તે કોઈની બરોબરી કરી શકે નહીં. તેને કોઈ બોલાવે નહીં. પાંચ માણસ વચ્ચે તે ઊભો રહી શકે નહીં. આમ તેનું સામાજિક સ્થાન ન રહે. એ જ રીતે કુટુંબમાં પણ બધા તેને વિકારતા જ હોય છે.

આવા માનવો તૃખ્જાના કારણે ઘણાં જ પાપકર્મો બાંધતા હોય અને મમ્મા શેઠની જેમ મરીને નરક જેવી દુર્ગતિમાં જ જાય. ન તો તેનું જીવું સાર્થક, ન તો તેનું મરણ સાર્થક. માનવજન્મ મળ્યો તો પણ આવા કાયાયિક ભાવોમાં જ ગુમાવી દે.

વળી આજના યુગમાં માણસને પોતાને ખાવા-પીવા કે મોજ-શોખ કરવામાં લોભ નથી, પણ દીન-દુઃખીને મદદ કરવી હોય, ધર્મમાર્ગો પૈસો

વાપરવો હોય તો ત્યાં લોભ લાગે છે. પોતાનાં ભોગાપભોગમાં જે પહોળો હોય તે દાનાદિ ધર્મમાં સાંકડો જ હોય. માટે જો ભોગભાવના સાંકડી કરો તો ધર્મમાર્ગ-પરમાર્થમાર્ગ ધનનો વ્યય કરવામાં લોભ નહીં જાગે.

લોભીવૃત્તિના કારણો જે કંઈ પાપો સેવ્યાં હોય તે માટે ભિન્નામિ દુક્કડં.

વળી કર્મ-ફિલોસોફીનો એક સિદ્ધાંત ખાસ યાદ રાખવા જેવો છે કે કોધ-માન-માયા-લોભ એ ચાર કષાયોમાંથી જેનો ઉદ્ય હોય તે જ કષાયનો બંધ ફરી તારે પડે છે. એટલે કે કોધના ઉદ્યમાં કોધ મોહનીય કર્મનો જ બંધ પડે. એ જ રીતે ચારે કષાયોના ઉદ્યમાં એ જ કષાયોનો બંધ પડે. ફરી એ ઉદ્યમાં આવે ને તેની પરંપરા ચાલુ જ રહે. માટે જ જીવે ચાર કષાયથી બચીને ચાલવાનું છે. પૂર્વના બંધ હોય એટલે ઉદ્યમાં તો આવે જ પણ તેમાં ભળી જવાનું નથી. પણ સમતા, નઅતા, સરળતા અને સંતોષ વડે ચારેયને જીતી લેવાના છે.

કષાયોના પાપથી બચવા અકષાય ભાવોને જીવનમાં ઉતારવા આવશ્યક છે.

દસમું પાપ રાગ: રાગ-મોહ-મમતા બધાં જ જુદાં જુદાં રૂપે સામા આવતા ભાવો છે.

જીવનમાં રાગનું ક્ષેત્ર બહુ જ વ્યાપક છે. આપણાને વ્યક્તિ પર રાગ, વસ્તુ પર રાગ, આપણી માન્યતાઓ પર રાગ, ચારે બાજુ રાગ. જ્યાં આપણી અનુકૂળતા છે ત્યાં રાગ હોય જ.

જેટલી વ્યક્તિ આપણાને અનુકૂળ થઈને રહે તે બધી આપણાને પ્રિય, તેનાં માટે આપણો બધું જ કરવા તૈયાર - બધું જ સહેવા તૈયાર. માતા-પિતાને બાળકનો મોહ છે, રાગ છે, તેથી જ બાળકો માટે શુંશું ન કરે? કેટલું સહન કરે છે? એ તો ઠીક પણ જે વસ્તુ પર, પદાર્થ પર તમને રાગ થાય એ વસ્તુ મેળવવા માટે કેટલાં પાપ? ગમે તે ભોગ મેળવવું.

પહેલાના સમયમાં રાજા હતા, તેને રાજ્યનો વિસ્તાર કરવાનો રાગ હતો. તો હજારોના લોહી રેડીને પણ બીજું રાજ્ય મેળવતા હતા. આજે એ નથી પણ જીવમાં પડેલી આ રાગવૃત્તિ ક્યાંય ગઈ નથી. એક

નહીં તો બીજી વસ્તુ. જે ગમે તેમ કરીને પણ મેળવવી જ હોય છે.

બીજું જે વ્યક્તિ પ્રત્યે રાગ છે તે વ્યક્તિ પાસે જ રહે, દૂર ન જાય. તે માટે પણ કેટલું કરીએ? જેને આપણી જૈન પરિભાષામાં આર્તધ્યાન કર્યું છે, તે કર્યા જ કરીએ. ગમતી વ્યક્તિ કે વસ્તુનો સંયોગ ઈચ્છાએ અને ન ગમતી વ્યક્તિ કે વસ્તુનો વિયોગ ઈચ્છાએ. જેનો સંયોગ જોઈએ છે તે ન મળે તો દુઃખી અને જે નથી જોઈતું તે આવી મળે તો પણ દુઃખી. આ બધા જ રાગના ભાવો.

વળી જ્યાં રાગ છે ત્યાં જ દુઃખ છે. માણસને પોતાનું સ્વજન મરે કે ગમતા પદાર્થ નાટ થઈ જાય તો જ દુઃખ થાય છે. નહીં તો રોજ સેંકડો માણસો મરે છે, કોઈનું દુઃખ થતું નથી. રોજ હજારો પદાર્થો નાશ પામે છે તેનું પણ દુઃખ નથી. આવું દુઃખ મનમાં કેટલો સંતાપ ઊભો કરે? જે સંતાપ અનેક કર્મો બંધાવે.

રાગ એ જીવનો સ્વભાવ નથી. જીવનો સ્વભાવ તો વીતરાગતા છે. જેટલા રાગભાવમાં વધુ લેપાણાં એટલા પોતાના સ્વરૂપથી દૂર થવાનાં. માટે ધીરે ધીરે રાગનું ક્ષેત્ર સંકોચીને વીતરાગતા તરફ જવાનું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં હો તેથી સહુ સાથે પ્રેમ તો રાખવો જ જોઈએ. પ્રેમ વિના જીવાનું નથી. પણ એ પ્રેમ આંધળા મોહનું સ્વરૂપ ધારણા ન કરે એ જ સાવધાની રાખવાની છે. રાગ છે ત્યાં મહિનતા છે. પ્રેમ છે ત્યાં નિર્મણતા છે. અંતઃકરણ મહિન ન થાય પણ નિર્મણતા ટકી રહે એ ખાસ અગત્યનું છે. રાગના કારણો થયેલાં પાપોનું ભિન્નામિ દુક્કડં.

અગિયારમું પાપ દ્રેષ્ટ: રાગની બીજી બાજુ દ્રેષ્ટ ભાવ હોય જ. રાગ અને દ્રેષ્ટ એક સિક્કાની બે બાજુ છે. દ્રેષ્ટ પણ વીતરાગ ભાવનું વિકૃત સ્વરૂપ છે. આપણી અનુકૂળતાનું પોષણ કરનાર પર જેમ રાગ થાય છે. તેમ આપણાથી પ્રતિકૂળ વર્તનારા પ્રત્યે દ્રેષ્ટ ઊભો થાય છે. વાસ્તવમાં વિચાર કરીએ તો આપણાને કોઈ વ્યક્તિ કે વસ્તુ પ્રિય-અપ્રિય હોય તેના કરતાં પણ આપણી અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતા જ પ્રિય-અપ્રિય હોય છે.

આપણાને ગમતી વ્યક્તિ પણ જ્યાં સુધી આપણાને અનુકૂળ થઈને રહે ત્યાં સુધી બહુ ગમે. એ થોડી પ્રતિકૂળ થવા માંડે તો એક-બે ને ત્રણ વાર તો ચલાવી લઈએ, જતું કરી દઈએ, પણ ચોથીવાર જો એમ જ વર્તે

તો તરત તેના પર દ્વેષભાવ આવે.

આપણો જોયું છે કે ગાઢ મિત્રો હોય, એક-બીજા વિના ચાલતું ન હોય. જુગરજાન દોસ્ત હોય, અરે! બે દેહ એક આત્મા જેટલી નિકટતા હોય પણ જો કોઈ પ્રતિકૂળ નિમિત્ત ઉભું થઈ જાય તો એ જ બંને એવા કણ્ણર શત્રુ બની જાય કે એક-બીજાનું મુખ જોવું ન ગમે. મરવા-મારવા સુધી તૈયાર થઈ જાય.

આવા દ્વેષભાવો અંતરમાં વેર-ઝેર ઘૂંઠચા કરે છે. દ્વેષના કારણો જ વેરાનુંધ થાય છે. આખુંયે જીવન દ્વેષના કારણો વિષમય થઈ જાય છે. કારણા માનવની એ ખાસિયત છે કે એ પોતાના મિત્રને યાદ ન કરતો હોય એટલો શત્રુને યાદ કરતો હોય છે. શત્રુ સાથે બદલો લેવા, તેનું બગાડવાના ચાન્સ એ શોધતો હોય, તેથી અંતરમાં રહેલ દ્વેષની ભાવનાને એ વાગોળ્યા કરતો હોય. પછી શત્રુ કોઈ નિકટનો સ્વજન હોય કે દૂર રહેનાર વ્યક્તિ હોય પણ દ્વેષી માનવનું અંત:કરણ આવા ભાવોથી ધમધમ્યા જ કરતું હોય, જેના કારણો કર્મબંધ પણ ખૂબ થાય છે, અને વર્તમાન જીવન પણ અશર્ણિ-અસંતોષમાં વીતે છે.

શાસ્ત્રમાં કર્મબંધના મૂળ કારણ રાગ અને દ્વેષ જ કહ્યાં છે. જીવ જેટલાં પાપો કરે છે તેના મૂળ કારણમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો રાગ અથવા દ્વેષ જ હોય છે. તેથી જ આપણા જ્ઞાનીપુરુષોએ રાગ-દ્વેષને જીતવાનો પુરુષાર્થ કરવા કહ્યું છે. જેન પરંપરાની આખીયે સાધનાનો સાર એટલો જ છે કે રાગ-દ્વેષને જતો. બસ, બે જીતાણા એટલે બધું જ જીત્યા.

મનમાં એટલો વિશ્વાસ જો જીવને થઈ જાય કે રાગ-દ્વેષ તજવા જેવા છે. તેને પંપાળીને પોખવા જેવા નથી તો એ ભાવો ધીરે-ધીરે છૂટતા જાય. જીવે આ જ પુરુષાર્થ કરી લેવો જોઈએ.

કોઈપણ જીવ કે અજીવ પ્રત્યે દ્વેષ ભાવ જાગ્યો હોય તો તસ્સ મિચ્છામિ દુક્કડ.

બારમું પાપ કલહ: કલહ એટલે કલેશ, જઘડો. જે વ્યક્તિમાં અસહિષ્ણુતા અને સંકુચિતતા હોય છે તે જ નિમિત્ત મળતાં વાણીનો વિવેક ગુમાવી, વ્યક્તિની મર્યાદા ગુમાવી, તેની સાથે ગમે તેમ બોલવા માંડે છે અને તે બોલવું જગડાનું રૂપ ધારણ કરે છે.

પછી તે કોઈ પણ બે વ્યક્તિ હોય! પતિ-પત્ની હોય, ભાઈ-ભહેન હોય, સાસુ-વહુ હોય, દેરાણી-જેઠાણી હોય, નણાંદ-ભોજાઈ હોય, ગમે તે સંબંધમાં હોય. અરે! બે પાડોશી હોય કે સમાજની કોઈ પણ વ્યક્તિ હોય, સંસ્થાના કાર્યકર્તા હોય કે રાજ્યનો નેતા હોય પણ આત્મામાં રહેલ વિકૃત ભાવો બેગા થાય ત્યારે કલહનું રૂપ ધારણ કરે.

જેમાં સર્વ પ્રથમ તો અહું જાગો. આમ કેમ થાય? પછી ભવે ગમે તેવી નાની વાત હોય! ગૃહસ્થી છો તો પાણી ભરવાની વાત હોય, આંગણું સારું રાખવાની વાત હોય, બાળકોની રમતની વાત હોય. પણ આવી નાની વાતમાં તમારાથી આમ થાય જ કેમ? ત્યાંથી શરૂ કરી પાડોશી સાથે કલહ ઊભો થાય તે તેના બાપ-દાદા સુધી પહોંચી જાય.

આ અહું પોતાના સ્વજન સાથે પણ લડાવે. અહુંમાંથી કોધ જાગો. કોધમાંથી દ્વેષ-ઈર્ણ્ણ જાગો અને ધીરે-ધીરે માયા-લોભ આદિ બધા જ કખાયો બેગા મળી હુમલો કરે, જેનાં પરિણામ મોત સુધીના હોય.

આવા કલેશના ભાવો પોતાના અંતરમાં વાકુળતા પેદા કરે અને અન્ય સર્વને પણ સંતાપ જગાડે. અરે! જ્યારેક તો રાંધ્યાં ધાનની ફંકણી ન ઊઘડે! એટલું જ નહીં, દેરાણી-જેઠાણીના જઘડાએ એક વખત બાળકનો જીવ લીધેલો ! જઘડો કરીને દેરાણી પોતાના બાળકને સ્તન-પાન કરાવે છે. અતિશય કોધ-દ્વેષ-ઈર્ણ્ણના કારણો પોતાના શરીરનું લોહી ગરમ થઈ ગયું છે, જેરી બની ગયું છે. એ જેર માતાના દૂધ વાટે બાળકના પેટમાં ગયું છે. બાળકને જેર ચદ્યું અને મરી ગયું.

આવી છે જઘડાની કથા! માનવો સાથે જીવતાં હોય ત્યાં મતભેદ થાય! એક-બીજાને કહેવું પડે પણ જો સભ્યતા અને વિવેક હોય તો કહેવા છતાં તેનું પરિણામ આવું ઉચ્ચ ન આવે. જીવન જીવવા માટે પણ સમતા અતિ આવશ્યક છે. સમતા જેમ આધ્યાત્મિક ઉત્થાન માટે ઉપકારી છે તેમ વર્તમાનકાળે જ્યાં જીવી રહ્યા છે, જેની સાથે જીવી રહ્યાં છો, તેની સાથે સમરસતાથી જીવવા માટે પણ સમતા ખૂબ-ખૂબ અનિવાર્ય છે.

સહિષ્ણુતા: સમતા અને વિવેકનો ત્રિવેણીસંગમ જો જીવનમાં થાય તો જીવન શીતળ અને શાંત વહેતા જરણા જોવું પવિત્ર બની જાય. માટે કલહ છોડી આ સુંદર ભાવોને અપનાવવા જોઈએ.

કદી કોઈ પણ સાથે કલહના ભાવો જાગ્યા હોય ને આત્મા મલિન બન્યો હોય તો મિશ્રામિ દુક્કડં.

તેરમું પાપ અભ્યાખ્યાન: આ પાપ ભયાનક છે. કોઈ પર ખોટાં આળ ચડાવવાં એ અભ્યાખ્યાન છે :

જેણો જે પાપ કે ભૂલ નથી કરી, કોઈ અધમ આચરણ નથી કર્યું. તેણો એ કર્યું છે એવો ખોટો આક્ષેપ કરવો તે છે અભ્યાખ્યાન.

માનવમનની એ વૃત્તિ રહી છે કે સારું થયું તે મેં કર્યું અને ખરાબ થયું તે બીજાએ કર્યું. આવું જ હંમેશાં એ વિચારતો હોય અને કહેતો હોય. અરે! પુણ્યકર્મના ઉદ્યે કંઈક પોતાને સારા સંયોગ મળે તો કહે હું કેવો ભાગ્યવાન છું, મારાં નસીબ કેવાં સારાં છે કે મને આ મળ્યું! અને પાપનો ઉદ્ય થાય, જે પોતે જ કરેલાં પાપ છે છતાં તેના કારણો પોતાનું ખરાબ થાય, વિપરીત સંયોગ ઉભા થાય કે તરત એ બીજા પર દોષનો ટોપલો ઓઢાડી દેશો કે આ તો અમુક વ્યક્તિએ ભૂલ કરી તેના કારણો મને આમ થયું.

તો માનવનું મનોવિજ્ઞાન આ જ છે. આ જ માનવમનની મોટી નબળાઈ છે. એટલે હું કરું તે સારું અને બીજો કરે તે ખરાબ, એક આવી વૃત્તિ, બીજું. પોતે કંઈ ખોટું કર્યું છે તેમાંથી છૂટી જવા માટે પણ એ બીજા પર દોષ ઢોળતો હોય છે. અરે! આવી વૃત્તિ તો છેક બાળપણાથી હોય છે. બે બાળક રમકડાંથી રમી રહ્યાં હોય ને રમકડું તૂટી જાય તો બેમાંથી એકેય નહીં કહે કે મેં તોડચું છે પણ એક-બીજાનો જ વાંક કાઢશે. આ છે જીવનીવૃત્તિ.

અને સહૃથી અગત્યાનું કારણ છે, તે એ છે કે માનવ બીજાને નીચો-હલકો બતાવવાનો પ્રયાસ કરતો જ હોય છે. એટલે ખોટાં આળ ચડાવીને પણ તેને હલકો પાડતો હોય છે.

પણ કર્મ ફિલસ્ફૂનીનો એક સિદ્ધાંત ભૂલવા જેવો નથી કે આત્મા કર્મ, આળથી જ ઉતરે! અર્થાત્ તમે કોઈ પર આળ ચડાવ્યું હશે તો તે કર્મ ઉદ્યમાં આવશે ત્યારે તમારા પર આળ જ ચડશે. ત્યારે રોવા બેસશો કે તમારી નિર્દોષતા પુરવાર કરવા જશો તો નહીં થાય.

વળી કોઈ પર આળ ચડાવવું તે આપણી હલકી મનોવૃત્તિનું જ દર્શન છે. જેના પર આળ ચડાવીએ તે તો હલકો પડે જ પણ ચડાવનારા

પણ સમાજમાં હલકા પડી જાય. જે ધોબીએ સીતાળ પર આળ ચડાવ્યું તેને ઈતિહાસમાં કોણ માનની નજરે જુએ છે? ધોબી પણ હલકો જ કહેવાયો.

તો આપણા મનમાં રહેલ આ વૃત્તિ અતિ ભયંકર છે. તે વૃત્તિને અંતરમાંથી કાઢવા પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

આવી વૃત્તિથી કોઈ પણ આળ ચડાવ્યાં હોય અને પાપદોષ લાગ્યો હોય તો મિશ્રામિ દુક્કડં.

ચૌદમું પાપ પૈશુન્ય: પૈશુન્ય અર્થાત્ ચાડીચૂગલી કરવી. કોઈએ કાંઈ કર્યું હોય તે બીજા પાસે જઈને કહેવું તે છે પૈશુન્ય.

આ પણ એક હલકી વૃત્તિ જ છે. જે માણસનું લક્ષ્ય બીજાને ઉતારી પાડવાનું છે, નીચો દેખાડવાનું છે તે જ આવું કામ કરે.

નાના બાળકોમાંથે પોતે સારો છે અને બાળક તોઝાની છે અભ બતાવવા માટે આ વૃત્તિ હોય છે, પણ મોટા થયાં પછી ઈર્ષા-દ્રેષની ભાવના વધે છે અને તે પોતે કોઈ પણ સ્થાને હોય પણ ચાડી-ચૂગલી કર્યા જ કરતો હોય છે. આવી વૃત્તિ કલહનું કારણ પણ બને છે. જેને તમે નીચો દેખાડવા માગો છો એ તો કદાચ નીચો દેખાશો કે નહીં દેખાય પણ તમારી ઈર્ષા-દ્રેષથી ભરેલી મનોવૃત્તિનું દર્શન તો થઈ જ જશે.

આ વૃત્તિ-દોષ-દર્શન તરફ જ દર્શિને લઈ જાય છે. આવો માણસ કોઈના ગુણ જોઈ શકતો નથી. ગમે તેટલા ગુણ વ્યક્તિમાં હોય પણ એ ન દેખાય, તેમાંથી અવગુણને જ શોધતો ફરે. જેમ કાગડો પશુના શરીર પડેલાં ભાડાં-ચાંદાને જ શોધતો હોય, જેમ ગાયનાં આંચળ પર બેઠેલી ઈતરી ગાયનું દૂધ ન પીએ પણ રક્ત જ પીએ, તેમ આવો માણસ ચાડી-ચૂગલી કરવા માટે દોષને જ જુએ.

દોષદર્શિ એ હલકી દર્શિ છે, પાપદર્શિ છે. જેવા તો યુધિષ્ઠિરની જેમ ગુણ જ જોવા, દુર્યોધનની જેમ દોષ નહીં. આપણો આપણી દર્શિને બદલી નાખીએ તો ચાડી-ચૂગલીનું પાપસેવન નહીં થાય.

અભ્યાખ્યાન અને પૈશુન્યમાં અંતર એ છે કે અભ્યાખ્યાન નહીં કરેલા દોષને પણ દોષરૂપ દેખાડે છે, અર્થાત્ કોઈ વ્યક્તિએ કશું જ અધર્મકાર્ય ન કર્યું હોય છતાં તેણો તે કર્યું છે તેમ કહેવું તે અભ્યાખ્યાન છે. જ્યારે પૈશુન્ય, કોઈ વ્યક્તિએ કાર્ય કર્યું છે તે જાણીને તેને હલકી પાડવા માટે,

બીજાની દૃષ્ટિથી ઉતારી પાડવા માટે તેનું કાર્ય બીજા પાસે પ્રગટ કરી દેવું.

આવું પાપ સેવ્યું હોય તો ભિન્ધામિ દુક્કડં.

પંદરમું પાપ પરપરિવાદ: પારકી નિંદા કરવી તે પરપરિવાદ. નિંદા એ બહુ જ મીઠી ચીજ છે. લોકોને બહુ જ ગમે. કોઈનો દોષ જોયો નથી અને પાંચ જણાને કહેવા ગયા નથી.

નિંદા કરનાર વ્યક્તિ પોતાને સર્વશ્રેષ્ઠ સમજતો હોય છે. હું સારો છું. બધી રીતે બરાબર છું, સર્વગુણસંપત્ત છું અને અમુક વ્યક્તિ આવો છે, તેવો છે - એમ એ કહેતો ફરતો જ હોય. બીજાની નિંદા કરનાર પોતાની બડાઈ કર્યા કરતો હોય, વળી એ કરે છે એવું મને ન ગમે. હું કોઈ દિવસ ન કરું મારું તો એ કામ જ નહીં. આવું તો એ કેટકેટલું કહેતો ફરે.

મોટા ભાગના માણસો-ચાર-છ જણા ભેગા થાય એટલે કોઈ ને કોઈ વ્યક્તિ તેના હાથમાં આવી જ હોય પછી તે પાડોશી હોય, સમાજનો કોઈ સત્ય હોય, કોઈ રાજકરણી હોય, કે ગમે તે વ્યક્તિ હોય પણ ભેગા થઈને નિંદા જ કરતા હોય, જેને આપણાં શાસ્ત્રોમાં છિદ્રગવેષી નામ આખ્યું. તે પણ પેલા કાગડાની જેમ ખરાબ જુએ. સારા તરફ દૃષ્ટિ જ ન જાય.

આ વૃત્તિ પણ એટલા માટે જ ઉદ્ભબે છે કે બીજાનું સારું જોઈ ન શકે. કોઈની ચડતી થતી હોય, યશ-કીર્તિ ફેલાતી હોય, લોકો તેની પ્રશંસા કરતા હોય - આ બધું સાંભળી શકાય નહીં. એ આગળ આવી ગયો, આવી ઈર્ઝા-દ્રેષ્ણની વૃત્તિ નિંદા કરાવે.

આ પણ માનવમનની હલકી વૃત્તિનું જ પ્રદર્શન છે. જ્ઞાનીઓએ પોતાના દોષ જોઈ તેની નિંદા કરવાનું કહ્યું છે. તેથી જ સામાયિકના પાઠમાં નિંદામિ શબ્દ આવે છે. પણ અવળી ખોપરીના માનવે પોતાની તો પ્રશંસા શરૂ કરી અને પારકી નિંદા.

નિંદા કરનાર કેટલીક વાર અસત્યનો આશરો પણ લેતો હોય. તેથી એ ઈર્ઝા-દ્રેષ્ણ, અસત્ય આદિ દોષોથી ગુનેગાર થાય છે. અશુભ કર્મબંધન પણ આટલા જ કરે છે માટે જીવે આવી નિંદાના પાપથી બચવું જોઈએ.

નિંદા સંબંધી દોષ લાગ્યા હોય તો ભિન્ધામિ દુક્કડં.

સોળમું પાપ રહીઅરદી: ગમો અને અણાગમો, આ તો જીવની સાથે

પળે પળે જોડાયેલા છે. આ ગમે ને આ ન ગમે. પાંચે ઈન્દ્રિયના પ્રત્યેક વિષયમાં ગમવું-ન ગમવું છે જ. અમુક શબ્દો સાંભળવા ગમે, અમુક ન ગમે. અમુક પ્રકારનું રૂપ-દૃશ્ય-વ્યક્તિ-વસ્તુ જોવાં ગમે, અમુક ન ગમે. સુગંધ ગમે, દુર્ગંધ ન ગમે. સુ-સ્વાદુ રસ ગમે, અન્ય ન ગમે. શીતળ, સુંવાળા સ્પર્શો ગમે, અન્ય ન ગમે. આમ બધા વિષયોમાં ગમવું ન ગમવું છે જ. જેની સાથે ગમે તેમાં રાગ અને ન ગમે તેમાં દ્રેષ - આ રાગદ્રેષ પણ જોડી દઈએ. સાથે હર્ષ અને શોક પણ ખરાં જ.

આપણો આપણા આખા દિવસમાં મન-વાણીને વિચારીએ તો એ કાં તો હર્ષમાં હશે કાં શોકમાં હશે. ગમ્યું તેનો હર્ષ, ન ગમ્યું તેનો શોક મનમાં થાય અને વાણી દારા બહાર નીકળે.

વળી આપણા ગમાના પોષણ માટે અને અણાગમાના શોષણ માટે અન્ય જીવોનાંય શોષણ કરીએ. હિંસા-અસત્ય આદિના પાપો પણ સેવીએ. ગમતું મેળવવા, મહ્યા પછી ભોગવવા રાગ-દ્રેષ-કલહ પણ કરીએ. વિચારીએ! આપણા જીવની ચાલતી ઘટમાળમાં શું છે? શું કરી રહ્યા છીએ? અરે! આપણો ગમો-અણાગમો બીજા પર લાદવાનો પ્રયાસ કરીએ. મારી અન્દરમાં રહેતા હોય તેઓએ મને ગમતું જ કરવું જોઈએ. મને ન ગમે એવું એડો કરાય જ નહીં. આવો આપણો અભિગમ હોય. તેથી બીજાના ગમા-અણાગમાનો ખ્યાલ કરીએ જ ક્યાંથી? પણ માણસ એ નથી. વિચારતો કે જેમ તેને પોતાના ગમા-અણાગમા સ્વતંત્ર છે. તેમ બીજાને પણ હોય. કોઈ પણ વ્યક્તિ પર મારા ગમા-અણાગમાને લાદવાનો મારો અધિકાર નથી. આટલું વિચારે તો પણ જીવન કેટલું સરળ થઈ જાય!

આપણા જ્ઞાનીપુરુષોએ તો એમ કહ્યું કે તારે જ શા માટે ગમો-અણાગમો! તું બધા વિષયોમાં તટસ્થ થઈ જા. તું તારા પૂરતું જ વિચાર. બીજાને શું છે તે તેના પર જોડી દે. ગમતું-અણાગમતું એ પણ એક પ્રકારની આસક્તિ છે. જ્યાં આસક્તિ છે ત્યાં ચીકાશ છે, ત્યાં કર્મબંધન છે. ત્યાં ભવભ્રમણ છે!

તેથી ગમવું-ન ગમવું, જેને આપણો સહજવૃત્તિ માની લીધી છે. એટલું તો જીવનમાં હોય જ ને, એમ જ્યાં માનીએ ત્યાં કેવી કર્મપરંપરા ઊભી થાય છે તે ભૂલી જઈએ છીએ.

જો આ વૃત્તિને ઓગાળવી હોય તો, બધું જ ગમશે. ચાલશે, ભાવશે, ફાશે, આવી ભાવનાને કેળવી લઈએ તો રહીઅરદી રહે જ નહીં. ગમા-અણગમાના કારણો સેવેલાં પાપોનું મિથ્યામિ દુક્કડ.

સતતરમું પાપ માયામોસો: એક જૂઠ અને બીજું માયા-કપટ સહિત જૂઠ. સામાન્ય રીતે જૂઠું બોલે તેનાથી કર્મબંધ તો થાય જ છે. પણ પ્રપંચ સહિત જૂઠું તો નિકાચિત કર્મનું કારણ છે.

તમે બાળકને રમાડતા હો, ત્યારે તેને રમાડવા માટે જૂઠું બોલતા હો. અથવા બાળકના હાથમાં કોઈ છરી, સૂડી કે કાચની બોટલ આવી જાય, જેનાથી તેને નુકસાન થવાની સંભાવના છે, તે તેના હાથમાંથી લઈને પાછળ સંતાડી દો અને કહો, જો કાગડો લઈ ગયો તો તે જૂઠ હોવા છતાં તેમાં કપટભાવ ન હોવાથી એ ઓછાં કર્મબંધ કરે છે. ત્યાં નિર્દોષ બાળકને સમજાવવાનો ભાવ છે. પણ જે જૂઠ કપટ-પ્રપંચ સહિત બોલાતું હોય તે બીજા જીવને પીડાકારી હોય છે અને એ બોલવા પાછળનો ધ્યેય પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવો અને અન્યને અંધારામાં રાખવાનો હોય છે જે મહા ખતરનાક છે.

પ્રપંચ કરનાર વ્યક્તિ એવી સિસ્કિતથી બોલતો હોય કે સામા માડાસને તેમાં અસત્યની ગંધ પણ ન આવે. અરે! કેટલાક તો ભગવાનના, ધર્મના કે પોતાના સંતાનની કસમ પડા ખાતા હોય! તે એમ સમજે કે સામાને આમ કહી ભોગવી લઈએ. આપણો કસમ ખાઈએ એટલા માત્રથી ક્યાં કંઈ થઈ જવાનું છે? થાય કે ન થાય, પણ તારા મનમાં જે કલુષિત ભાવના આવી તેનાથી જ તારા ભગવાન, ધર્મ કે સંતાન પણ કલુષિત તો થઈ જ ગયા.

સ્વાર્થના સંકુચિત કોચલામાંથી બહાર આવી માનવ વિશાળ ભાવના જગાડે, ઉદારતા અપનાવે તો તેને પ્રપંચ સહિત જૂઠું બોલવાની જરૂર ન પડે.

આવા ખતરનાક પાપોથી બચવા માટે પોતાનો સ્વાર્થ ઓછો કરી નાંખવો, અંતરમાં પડેલી લાલસા અને તૃણા પર કાપ મૂકી દેવો, જેથી આવાં પાપ કરવાં પડે નહીં.

આ પાપ જીવનમાં ખૂબ જ સેવાતું હોય છે. તેના પ્રત્યે જાગ્રત થવું અતિ આવશ્યક છે.

જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં નાના-મોટાં સહુ આ કાળમાં માયામોસોનું સેવન કરતા થઈ ગયા છે. તેના પર વિચાર કરી, તેના કુ-ફળનો વિચાર કરી તેનાથી દૂર થવા પ્રયત્ન કરીએ.

માયામોસો સંબંધી જે પાપો સેવાં હોય તેનું મિથ્યામિ દુક્કડ.

અઢારમું પાપ મિથ્યાદંસણ સલ્લ: મિથ્યા-દર્શન-શાલ્ય, અવળી માન્યતા, મિથ્યાત્વ, અને તેનો કાંટો, જે જીવને આત્મામાં ચૂંચ્યા કરે ને કર્મબંધ કરાયા કરે, તે સર્વથી મોટું પાપ, અઢાર પાપમાં મિથ્યાત્વ એટલે કે અજ્ઞાનને મોટું પાપ કર્યું છે.

કારણા, બધાં જ પાપોની પાછળ મુખ્ય કારણ હોય તો અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાન છે ત્યાં જ પાપોની સંભાવના છે. જો અજ્ઞાન ન રહે તો માનવ પાપના પંથેથી પાછો વળી જાય. અજ્ઞાન છે ત્યાં વિપરીત માન્યતા છે. ત્યાં પાપ અને પુરુષના સાચા ખ્યાલ નથી હોતા. બીજી વાત એ કે અજ્ઞાન, પાપને પાપ તરીકે ઓળખવા દેતું જ નથી. અજ્ઞાન વધુ જતરનાક છે.

વળી પરમાં પોતાનું સુખ માનવાની વિપરીત ધારણા જ, પરમાંથી સુખ મેળવવાનાં ફાંઝાં, પાપો કરાવે છે. માનવ એ સમજે કે મારું સુખ મારામાં જ હોય, બીજામાં ન હોઈ શકે. તેથી વસ્તુ, વ્યક્તિ, ધન વગેરેમાંથી સુખ મેળવવાનો પ્રયાસ જ ખોટો છે. મારે ખરેખર સુખ જોઈતું હોય તો હું મારામાં જ ઊડો ઊતરી જાઉં. મને જ ઓળખી લઉં તો મારામાં પડેલ અનંત સુખનો આસ્વાદ લઈ શકું છું.

અરે! આ અનુભવ ન કર્યો હોય પણ આવી શ્રદ્ધા પણ જો આત્મામાં જાગ્રત થઈ જાય તોય જીવ સુખ મેળવવા પાપ નહીં કરે.

વળી મિથ્યાત્વ છે ત્યાં સુધી ભટકવાપણું છે. મિથ્યાત્વ જાય એટલે જીવ સ્વભાવ સ્વિંદ્ર થાય છે. સંસાર પણ પરિમિત થઈ જાય છે. માટે જીવે પુરુષાર્થ તો એ કરવાનો છે કે અજ્ઞાનને ટાળી જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે. મિથ્યાત્વમાંથી નીકળી સમ્યગુદર્શન પ્રાપ્ત કરે.

એક સમ્યગુદર્શન પ્રગટ થતાં પાપબુદ્ધિએ કરાતાં પાપ અટકી જશે. જીવ પોતે પોતાનો આનંદ માણી શકશે, સ્વને જાણી શકશે. અને એ રીતે અનાદિથી આવતા પાપપ્રવાહનો એક મુખ્ય દરવાજે બંધ થશે. આશ્રવ ટળીને સંવર થશે. પરંપરાએ નિર્જરા કરી મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશે.

મિથ્યાદર્શન શાયના કારણો જે કંઈ પાપદોષ સેવ્યા હોય તેનું મિથ્યામિ દુક્કડં.

અઠાર પ્રકારના પાપોનું સેવન આપણા જીવનમાં કેવી-કેવી રીતે થાય છે તે આપણો વિચાર્યુ. હવે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ એ આત્માના ગુણો છે પણ આપણી પાપ-ભાવનાના કારણો, રાગાદિ ભાવોના કારણો એ ગુણો વિકૃત થઈ ગયા છે. અને આપણો એ ગુણોની વિરાધના કરતા રહીએ છીએ.

જ્ઞાની પુરુષ, જ્ઞાન કે જ્ઞાનના ગ્રન્થો અને સામગ્રી રૂપ જ્ઞાનના સાધનોની આશાતના, અવિનય, અવિવેક, નિંદા વગેરેથી આત્માના જ્ઞાનગુણાની વિરાધના થાય છે. તે ન કરતાં આત્મામાં રહેલ જ્ઞાનગુણને જગાડવા માટે જ્ઞાની પુરુષોની સેવા-ભક્તિ, વિનય કરવાથી, તેમનાં ગુડુગ્રામ કરવાથી, જ્ઞાન પ્રત્યે બહુમાન રાખવાથી, જ્ઞાન પ્રત્યે શ્રદ્ધા રાખવાથી, જ્ઞાનના સાધનોની યોગ્ય જાળવણી કરવાથી, બીજાને જોઈએ તે સહાય કરવાથી, તન, મન, ધનથી જ્ઞાન ભણાનારને ઉપયોગી થવાથી આપણા આત્મામાં રહેલ જ્ઞાનગુણ આવિર્ભૂત થાય છે. તે કરવું જરૂરી છે.

દર્શન એટલે શ્રદ્ધાગુણ. એ પણ આત્માની મહામૂલી પૂંજી છે. પણ વિપરીત ધારકાથી, અજ્ઞાનના સેવનથી, અશ્રદ્ધાળુના વિરોષ પરિયયથી આપણો શ્રદ્ધાગુણ ઝાંખો પડી ગયો છે. તેના પર અશ્રદ્ધાનું આવરણ આવી ગયું છે. પણ સંતના સમાગમે, સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી પરમાત્માની વાણી પ્રત્યે અતૂટ વિશ્વાસ કેળવવાથી, છયે દ્વયોનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવાથી, તેમાં પણ હું આત્મા છું અને મારો સ્વભાવ જ્ઞાન-દર્શનમય છે. જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા ભાવ મારે કેળવવાનો છે, મારી અનંત શક્તિ જે આત્મામાં પડેલ અનંત સુખને હું વેદી શકું છું, આવી શ્રદ્ધા પ્રગટ થાય છે. શ્રદ્ધા પ્રગટતાં અનાદિનું મિથ્યાત્વ દૂર થાય છે. જીવ પોતાને અનુભવે છે. જિનેશ્વર પ્રભુ જે સુખાનુભૂતિ કરે છે તેના અંશને જીવ અનુભવે છે. માટે આપણા દર્શનગુણને પ્રગટ કરવો એ અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

ચારિત્ર આત્મસ્થિરતા રૂપ સ્વરૂપ-રમણતાનું નામ, જીવે વિભાવના કારણો આત્મસ્થિરતા ગુમાવી દીધી છે. પહેલાં બતાવ્યાં તે બધાં જ પાપો ચારિત્રના ઘાતક છે. તે ચારિત્રગુણને કલુષિત કરી નાખે છે. માટે જ આ સર્વ પાપો ત્યાજ્ય બતાવ્યાં છે. આપણાં વ્રતોની પ્રરૂપણા પણ એટલા

માટે જ છે, કે સર્વથા વ્રતોનું પાલન કરવા રૂપ મહાવ્રતોનું પાલન થાય તો ચારિત્રગુણ બહુ જલદી નિર્મળ બને અને ન થાય તો દેશવિરતી રૂપ અણુવતોનું પાલન કરી ચારિત્રની શુદ્ધિ કરવાની વૃત્તિઓ જ અંતરની ચારિત્રભાવનાને જગ્યાત કરવામાં સહાયક સાધનો છે. માટે આપણો ક્રિયા-વિધિ ભાવપૂર્વક સમજણ સહિત કરીએ અને અંતરના ભાવોને જગ્યાત કરીએ. આત્મલક્ષ્યે શાસ્ત્રોક્ત અનુષ્ઠાનો કરતા રહીએ.

તપ તે કર્મનિર્જરાનું અમોઘ સાધન. નવકારશી પચ્ચક્ખાડાથી લઈને અનશન સુધીમાં સર્વ તપનો હેતુ સત્તામાં પડેલ અનંત કર્મને ક્ષય કરવાનો છે, તપ કરવાથી રસેન્દ્રિય પર વિજય મેળવવાની સાથે-સાથે અંતરમાં પડેલ અન્ય આસક્તિઓને પણ જીતવાની છે.

તપ કરી તેના બદલામાં ભૌતિક કામના, યશ-કીર્તિ કે માનની અભિલાષા રાખવી તે યથાર્થ તપ નથી. તપ એ આધ્યાત્મિક સાધન છે. ભૌતિક વબહારથી વાહ-વાહ મેળવવા માટે તો ભૌતિક સાધનો ઘણાં હોય, ધનથી પણ યશ-કીર્તિ-પ્રતિષ્ઠા મેળવી શકાય છે. તપ જેવા ઉત્તમ સાધનને ક્ષણિક-નાશવંત તુચ્છ વસ્તુ મેળવવા માટે ખર્યી શકાય નહીં. અરે! તપના બદલામાં પરલોકનાં સુખ મેળવવાની કામના પણ નહીં. માત્ર આત્મશુદ્ધિના લક્ષ્ય કર્મ-નિર્જરા કરવાના હેતુથી જ તપ થવું જોઈએ.

તપના ભાવોને સમજી, માત્ર રૂઢ પરંપરાએ થતાં તપને છોડી તેના યથાર્થ રૂપમાં કરતાં શીખીએ. ઉપવાસ કરીએ તો પણ આત્મ-સન્મુખતા જાગે એવી ભાવના વડે સ્વ-નિરીક્ષણ કરતાં રહીએ તો જ તપની સાર્થકતા છે. જે તપસ્વીઓ તપ વડે આત્મશુદ્ધિ અને અંતે સિદ્ધિ પામી ગયા તે સહુ શુદ્ધ હેતુપૂર્વક કરાયેલા તપથી જ પામ્યા છે. આપણો પણ એવા જ યથાર્થ તપને આદરીએ.

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની આરાધના શાસ્ત્રોમાં આત્મલક્ષ્યે કરવાની બતાવી છે. તે લક્ષ્ય ચૂકીને માત્ર ભૌતિક સ્પૃહાથી આરાધના થઈ હોય તથા પ્રમાદ અને સ્વાર્થના કારણો જ્ઞાન આદિની વિરાધના થઈ હોય તો, તરસ મિથ્યામિ દુક્કડં.

આચાર્ય ભદ્રભાડુસ્વામીએ બતાવેલ બીજો વિષય:

શ્રાવક તેમજ સાધુને તેના કર્તવ્યના પોષણ અર્થે, અર્થાત્ શ્રાવકધર્મ તથા સાધુધર્મને બળ મળી રહે માટે, જે કંઈ આદરવાનું કર્યું છે તેમાં

પ્રથમ છે શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય.

સાધુએ તથા શ્રાવકે બંનેએ-પ્રભુનાં પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય યોગ્ય કાળે કરવો જોઈએ. જેથી પોતે જે વ્રતો આદર્યા છે તે વ્રતોનાં વિધિનિર્ધેદનો તેને ખ્યાલ રહે. પોતાના માટે શું કરવું યોગ્ય છે અને શું અયોગ્ય છે તેની જાગૃતિ રહે.

એ જ રીતે કાળે-કાળે પ્રતિલેખન કરવાથી અહિંસા ધર્મને પોષણ મળે છે. જ્ઞાવો પ્રત્યે દ્યાભાવના પ્રબળ બને છે. સામાયિક તો સમતાની સાધના છે. તે જેમ-જેમ થતી જાય તેમ-તેમ સમતાભાવ સધાતો જાય. માટે એ પણ કર્તવ્ય છે. આ બધાં જ કર્તવ્યો ચૂકવાં જોઈએ નહીં.

વળી સમતા એ સાધનાનું પરિણામ છે. સાધના કેવી અને કેટલી થઈ તેનું થર્મોભિટર છે. માટે સમતા તે અન્યંત સ્પૃહણીય છે.

ત્રીજો વિષય સર્વજ્ઞના કહેલ તત્ત્વોમાં અશ્રદ્ધા :-

કેટલાંક તત્ત્વો તર્કગમ્ય હોય, કેટલાંક ન હોય. સર્વજ્ઞે કહેલ બધા જ સિદ્ધાંતોને તર્કની કસોટીથી કસતાં તો તે હંમેશાં કસોટીથી પાર ઊતરે એવું બનતું નથી. કારણ તર્ક એ બુદ્ધિનો વિષય છે. અને તે ગમે તેટલી હોવા પણી પણ ક્ષયોપશમિક ભાવ હોવાના કારણો સીમિત હોય છે. સીમિત બુદ્ધિ અસીમ અનુભવગમ્ય તત્ત્વોને સમજ શકે નહીં અને જ્યારે ન સમજાય ત્યારે અંતરમાં સર્વજ્ઞ પ્રત્યે, તેમનાં કહેલાં તત્ત્વો પ્રત્યે અશ્રદ્ધા જાઓ. એ પણ જીવની સંકુચિત વૃત્તિની નિશાની છે. સંદેહ જિજ્ઞાસાને અનુગામી હોય તો આવકાર્ય છે પણ શ્રદ્ધાને સ્ખલિત કરનારો હોય તો તે ત્યાજ્ય છે.

ચોથો વિષય આગમ વિરુદ્ધ પ્રતિપાદન-અશ્રદ્ધા થવી એ જ્યાં માનસિક અસેંતુલન છે ત્યાં વિરુદ્ધ પ્રતિપાદ વાચિક અપરાધ છે. સ્વાર્થ કે પ્રમાદના વશથી જ જીવ આવું કાર્ય કરે છે. અને તે બંને પાપ છે. વળી હિંસાદિનું સમર્થન કરતી વાડી જો આપણાથી ઉચ્ચારાઈ હોય તો તે પાપની પરંપરા ઊભી કરે છે. જે અન્યંત વિરાધનાના કારણરૂપ બને છે, આમ વાડીથી લાગેલ આ દોષ પણ પ્રતિકમણ યોગ્ય છે.

આચાર્ય ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહેલ આ ચારેય વિષયોનું પ્રતિકમણ અતિ-અતિ આવશ્યક છે.

હવે ઉપરોક્ત ૧૮ પાપસ્થાનક, જ્ઞાનાદિ ચાર ગુણો તથા

ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહેલ ચાર વિષય. એ સર્વનું ભિષ્ણામિ દુક્કડં લેવાનું છે. પ્રથમ તો એ સમજાએ કે ભિષ્ણામિ દુક્કડં શું અને કેવી રીતે?

મિ નો અર્થ છે મૃદૃતા અને માર્દવતા. કાય નમ્રતાને મૃદૃતા કહે છે અને ભાવ નમ્રતાને માર્દવતા કહે છે.

અણા નો અર્થ અસંયમ યોગરૂપ દોષોનું છાદન કરવું અર્થાત્ તેમને રોકવા તે.

મિ નો અર્થ મર્યાદા છે અર્થાત્ સાધક કહે છે કે હું ચારિત્રાપ મર્યાદામાં સ્થિર છું.

હું નો અર્થ નિંદા છે. હું દુષ્કૃત્ય કરનાર ભૂતપૂર્વ આત્મપર્યાયની નિંદા કરું છું.

કણો ભાવ પાપકર્મની સ્વીકૃતિ છે અર્થાત્ મેં જે પાપ કર્યા છે તેનો હું સ્વીકાર કરું છું.

ઠંનો ભાવ ઉપશમ ભાવ દ્વારા પાપકર્મનું પ્રતિકમણ કરવાનો છે. પાપક્ષેત્રને ઉલ્લંઘી જવાનો છે. આ સંકેપમાં ભિષ્ણામિ દુક્કડં પદનો અક્ષરાર્થ છે.

ભિષ્ણામિ દુક્કડંથી પાપનો નાશ કરવાનો છે. કરેલા દુષ્કૃત્યથી આત્માને વિશુદ્ધ બનાવવાનો છે. પરંતુ ભિષ્ણામિ દુક્કડંના કથન માત્રથી પાપ દૂર થઈ જતું નથી. શબ્દમાં સ્વયં પવિત્ર, અપવિત્ર કરવાની શક્તિ નથી. શબ્દ તો જરૂર છે. પરંતુ શબ્દની પાછળ રહેલો મનનો ભાવ જ મહાન શક્તિ છે. વાળી મનનું પ્રતીક છે. ભિષ્ણામિ દુક્કડંની પાછળ આંતરિક પશ્ચાત્તાપનો ભાવ રહેલો છે. તે આત્મા પર લાગેલ પાપ-મળને દૂર કરે છે. તેથી પરંપરાગત નિષ્ણાળ રૂઢિથી ભિષ્ણામિ દુક્કડંનો પ્રયોગ ન કરતાં સાચા મનથી પાપાચાર માટે પશ્ચાત્તાપ કરવો જોઈએ, પાપ તરફ ઘૃણા કરવી જોઈએ.

અપરાધ માટે તપશ્ચર્યા કે અન્ય કોઈ દંડ આપવામાં આવે છે તે પણ મૂળમાં પશ્ચાત્તાપ જ છે. જો મનમાં પશ્ચાત્તાપ ન હોય અને ભાવ કઠોર પ્રાયશ્ચિત લેવામાં આવે તો તે આત્મશુદ્ધિ કરી શકતું નથી.

સાધકના અંતરહદ્યમાં સ્વયં પ્રાયશ્ચિત કરવાનો, પાપનું શોધન કરવાનો, આત્મશુદ્ધિ કરવાનો ઉલ્લાસ હોવો જોઈએ. ભિષ્ણામિ દુક્કડં પણ એક પ્રાયશ્ચિત છે. તેના મૂળમાં પશ્ચાત્તાપની ભાવના રહેલી છે.

પરંતુ જો સાચા મનથી કરવામાં આવે તો.

સારાંશ એ છે કે સંયમ-યાત્રાના પથ પર પ્રગતિ કરતાં જો સાધક કોઈ ભૂલ કરે તો તેનો સાચા મનથી પશ્ચાત્તાપ કરી લેવો જોઈએ. અને પુનઃ તે ભૂલની આવૃત્તિ ન થવા દેવા માટે સતત સક્રિય પ્રયત્નો ચાલુ રાખવા જોઈએ. આ પ્રમાણો મન, વાણી અને કર્મથી મિશ્રામિ દુક્કડં લેવામાં આવે તો તે કદાપિ નિષ્ફળ જ્ઞો નહીં. તે પાપમળને અવશ્ય ધોઈને આત્માને નિર્ભળ બનાવશે.

૧૮ પાપસ્થાનનું સેવન તથા જ્ઞાનાદિની વિરાધના ચાર પ્રકારે થાય છે. અતિકમ, વ્યતિકમ, અતિયાર અને અણાચાર.

પાપ કરવાની માનસિક ભાવના થવી તે અતિકમ, તેના માટે વાણીનો વ્યાપાર કરવો તે વ્યતિકમ. દેહાદિની કિયા અર્થાતૂ જે પાપ કરવું છે તેના માટે શરીરથી, હાથ-પગથી તે સામગ્રીને ભેગી કરવી તે અતિયાર, આ બધું થયા પછી મન-વચન-કાયાથી પાપ કરી લેવું તે અણાચાર.

જીવ જ્યારે દોષોને સેવે છે ત્યારે ક્યારેક એ અતિકમ રૂપ હોય, ક્યારેક વ્યતિકમરૂપ હોય, ત્યાં સુધી આવીને પણ અટકી જાય. ક્યારેક તે અતિયાર સુધી પહોંચે, શાસ્ત્રમાં આ ગ્રાહોની આલોચના કહી છે. આ ગ્રાહો પગથિયાં સુધી પહોંચેલો જીવ આલોચના વડે શુદ્ધ થઈ શકે છે. પણ અણાચાર રૂપ ચોથે પગથિયે ચડી ગયા પછી તેના માટે પ્રાયશ્ચિત્ત જ હોય. કારણ અણાચાર સુધી તો ત્યારે પહોંચે કે જ્યારે ઘણાં જ સંકલેશ પરિણામ આવ્યાં હોય.

તમો સહૃદામાંથી આ ચાર સોપાનમાંથી કોઈએ પહેલા સોપાન સુધીનું પાપ કર્યું હશે. કોઈએ બીજાને કોઈએ ત્રીજા તો તેને યાદ કરી મનના પ્રબળ ભાવ સાથે ખરા અંત:કરણપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત લઈ મિશ્રામિ દુક્કડં લઈ લેજો. જેથી આત્મા વિશુદ્ધ બની જાય. ખરા અર્થમાં આલોચના થઈ જાય. સ્વનું નિરીક્ષણ, પછી પરીક્ષણ, પછી એકરાર, પછી સજા અને પછી શુદ્ધિ, આટલી પ્રોસેસમાંથી બહાર આવશો ત્યારે સોળ વાલનાં સોના જેવા થઈ ગયા હશે.

આ છે પ્રતિકમણાની સાધનાના અમર સાધકોની જીવનકળા! જ્યારે કોઈ મંગળ દિવસે વિશ્વના ભૂલેલા માનવીઓ પ્રતિકમણાની સાધના

અપનાવશે, જીવનની એકરૂપતાના મહાન આદર્શને સર્ફણ બનાવશે ત્યારે વિશ્વના ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક - ઉભય પ્રકારના નૂતન જીવનનો પ્રકાશ પડશે. સંઘર્ષોનો અંત આવશે અને દિવ્ય વિભૂતિઓનું અજર, અમર, અક્ષય સામ્રાજ્ય સ્થપાશે.

આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિતથી શુદ્ધ થયેલા આત્મામાં વિશ્વમૈત્રીની મંગલ ભાવના પ્રગટ થયા વિના રહેતી નથી. આપણો સહૃદુ એ ભાવોને આ શર્ષદો સાથે વ્યક્ત કરીએ.

ખામેમિ સબ્બે જીવા, સબ્બે જીવા વિ ખમંતુ મે;
મિતી મે સબ્બ ભૂઅેસુ, વેર મજઝં ન કેણાઈ.

